

Szekfü András

Elektronikus kommunikáció és esélyegyenlőség Magyarországon – történeti áttekintés 1847-től napjainkig II.*

A társadalmi egyenlőtlenségek a kommunikáció és a tömegkommunikáció területén is jelentkeznek. A (tömeg)kommunikációs egyenlőtlenségek a társadalom kommunikációs megosztottságához vezetnek: vannak, akiknek módjuk van sokféle kommunikációs lehetőséget, technológiát igénybe venni, és vannak, akiknek erre anyagi, iskolázottsági vagy egyéb okokból nincs módjuk. E két részben megjelent tanulmány egyik célja a hazai kommunikációs megosztottság történeti perspektívába helyezése, a távírótól az internetig. Másik célja pedig annak bemutatása, hogy szociálpolitikai, piaci és civil társadalmi eszközökkel hogyan mérsékelhető a megosztottság, illetve hogyan fékezhető ennek újratermelődése. Az első rész (I. TMT, 53. köt. 10. sz.) a társadalmi egyenlőtlenséget, a kommunikációs megosztottság fogalmát, a nyilvánosságot és az információtovábbító kommunikációs eszközöket tárgyalta. Ez a rész az eszközök történetével, az eszközellátottsággal, részletesen pedig az internethasználat hazai elterjedésével foglalkozik.

Távíró, telex, telefon, telefonhírmondó, rádió (1847–1957)

A távíró

Az osztrák–magyar monarchia területén a bécsbrünni vasút mentén épült első távíróvonal 1846. december 19-én nyílt meg.¹ Az első magyarországi távíróállomás, amely egy évvel később Pozsonyban, 1847. december 26-án kezdte meg működését, az osztrák kormány tulajdonában volt, és egy „delejtűvel” működött. A szabadságharc idején ez az állomás bezárt, majd Világos után nyitották meg újra. Pesten 1850. október 1-jén rendeztek be egy távíróállomást, „biztonsági okokból” a Károly-kaszárnyában. Feljegyezték, hogy első havi forgalma 72 távirat volt, 831 forint bevétellel. „Albrecht főherceg levelezésének közvetítésére 1853-ban távíróállomást szereltek fel a budai várban. Ez magántáviratokat csak 1857-től kezdve közvetíthetett.”² A magyarországi távíróhálózat 1857-ben 2300 km, a kiegyezés évében, 1867-ben már 8200 km hosszú volt.

A kiegyezés után a felelős magyar kormány átvette a hálózatot, és új szempontok szerint fejlesztette tovább. (A hálózat központja addig „természetesen” Bécs volt.) „A fejlesztést tehát három irányban kellett végrehajtani: az országos hálózat központját Budapestre áttenni; a megyei székhelyeket, mint az alkotmányos élet gócpontjait (kiemelés tőlem –

Sz. A.) a hálózatba minél előbb bevonni; Magyarország érdekeit szolgáló nemzetközi távíró-összeköttetéseket haladéktalanul megszervezni.”³ A fővárosban a következő távíróállomást 1869-ben az Országházban, 1874-ben pedig a Tőzsdén rendezték be. További húsz év után, 1887-ben a távíróvonalak hossza meghaladta a 18 100 km-t.

1887 fordulópont a magyar távírás, a távbeszélő és a posta történetében: Baross Gábor miniszter ebben az évben egyesítette a távíróhálózatot a postahivatalok hálózatával, és megkezdte a távbeszélő-hálózatok betagozását ebbe a rendszerbe. Néhány év alatt létrejött az állami kézben lévő PTT (posta, telefon, telegráf) konstrukció, amely száz évig meghatározta a hazai távközlés felépítését. A számadatokat I. az 1. táblázatban (a KSH Statisztikai Évkönyvek alapján számítva).

1. táblázat

A feladott táviratok száma és átlagára (1868, 1877, 1887)

	Táviratok száma (ezer db)	Táviratok átlagára (korabeli forint)
1868	998	0,80
1877	4735	0,24
1887	6197	0,34

*A tanulmány a szerző 2006 januárjában megvédett PhD-disszertációja alapján készült.

Az 1898-as kormánybeszámolóból való néhány részlet további érzékletes képet ad a korabeli szempontokról és gondolkodásról⁴ (amelyből előbb már kaptunk ízelítőt a kiegyezés utáni helyzetre vonatkozóan): „A forgalom emelkedése okozati összefüggésben áll a gazdasági, ipari és kereskedelmi és általános kulturális emelkedésünkkel és e szerint tulajdonképpen a posta- és táviró-intézetek független tényezők összehatásának eredménye. De viszont az intézet feladata a közszolgálati ág körében is ezen tényezők támogatása [...] a technika újabb vívmányainak felhasználásával...”⁵ A konkrét intézkedések leírásából az derül ki, hogy a hangsúly ez időben mind a táviró, mind pedig a telefonhálózat esetében a gazdasági élet szereplőin volt: „Hogy a gazdaközönség a gabonaárakról minél szélesebb körben tájékoztatva legyen, intézkedés történt, hogy a budapesti gabonatőzsdé árjairól az eddigieken kívül még 77 jelentékenyebb gabonapiacczal bíró községgel távirati úton közöltessenek.” Vagy: „... a hazai gyapjúkereskedés érdekében a budapesti városi távbeszélőhálózat a brünni távbeszélőhálózattal összeköttetésbe hozott.”⁶ A közszolgálati feladatvállalás része volt bizonyos tárgyú üzenetek ingyenessége: „zivatark díjmentesen jelenthetők a központi meteorológiai intézetnek, vasúton elhagyott tárgyak távirati úton díjmentesen nyomozhatók.”⁷

A táviró és az egyenlőtlenségek

A lakóhelyi egyenlőtlenség szempontjából a táviró az első félszáz évben a nagyobb települések javára „húzott”, éspedig erősebben, mint a levélposta.

100 km² területre 1868-ban 0,13 táviróhivatal jutott, míg postahivatalból háromszor annyi, 0,41. Az ellátottság a békeévekben folyamatosan javult, azaz egyre több postahivatal létesült, és ezekből mind többet szereltek fel táviróhivatalnak is. 1910-ben 100 km²-re már 2,11 postahivatal és 1,41 táviróhivatal jutott,⁸ azaz a postahivatalok kétharmada egyben táviróhivatal is volt. A telefon általános postai elterjedésével ez a különbségtevés lassan értelmét veszítette, mert telefonon a táviróval fel nem szerelt hivatalok is tudtak táviratot felvenni, illetve kézbesíteni.

Végző soron azonban úgy ítéltük meg, hogy kifejlett formájában a táviró létezése inkább enyhítette, mint súlyosbította a lakóhelyi egyenlőtlenségeket. A lakosság döntő többsége számára ugyan ritkán igénybe vett, de nyitott, és a postai ellátás területén „bárhonnan bárhova” működő információ-továbbítási lehetőséget valósított meg, amellyel – ha korántsem egyenlő mértékben, de – a lakosság bizonyos része élt is. Hogy mekkora része, arra nincs adatunk, de az 1913-as 14 millió távirat, illetve a mai országterületen 1920-ban feladott 7,1 millió távirat (figyelembe véve a táviratozás családonkénti viszonylagos ritkaságát) eléggé általános elterjedtséget jelez. Összehasonlításként ide kívánczik, hogy ugyancsak 1920-ban a posta 186

millió levelet továbbított; ez jól jelzi a két médium funkciójának különbözőségét.

Az iskolázottsági-foglalkozási dimenzióban sem valószínű, hogy a táviró növelte volna a meglévő társadalmi egyenlőtlenséget, sőt egy bizonyos szempontból okvetlenül csökkentette: a táviróhivatalban az írástudatlan embertől is felvették a táviratot.

A jövedelmi egyenlőtlenségek, mint minden nem ingyenes kommunikáció esetében, a táviró használatában is erősen megmutatkoztak. Feltételezhető, hogy magánszemélyeknél a jövedelmi helyzet erősebben befolyásolta a táviró igénybevételét, mint a levélpostáét. Az előfizetéses saját telefon viszont feltehetően magasabb jövedelmi küszöbhez kötődött, mint az évente egy-két távirat elküldése, azaz a táviró „szokásos” használata. A távirót a használók többsége ritkán vette igénybe, de szükség esetén bárkinek rendelkezésére állt, mind küldőként, mind fogadóként.

A telex

A telex a táviró különleges fajtája; segítségével az előfizetőnél elhelyezett írógépszerű végberendezéssel írott üzenetet lehetett küldeni valamely más telex-előfizetőnek. A vevőoldalon az üzenet egy papírtékercsre íródott ki, és hasonlóan göndörödött ki a gépből, mint a mai faxok. A technika érdekessége volt, hogy ha két telexgép kapcsolatba került egymással, akkor oda-vissza lehetett üzenni közöttük, azaz írásban rögzített párbeszédet lehetett folytatni, akár több száz, több ezer kilométer távolságról. Kezdetben kézi kapcsolású központok kötötték össze egymással a telexgépeket, majd a telefonközpontokhoz hasonlóan ezeket is automatizálták. (Magyarországon ez a folyamat 1953-ban indult meg.) A telexnek nagy vonzereje volt a nemzetközi távhívás, melynek lehetőségét a posta fejlesztőinek jóval a telefontávhívás előtt sikerült megteremtíteniük.

Jellegénél (betanított munkaerőt igényelt) és költségeinél fogva a telex mindvégig megmaradt a cégek, munkahelyek közti kapcsolat eszközeként. Hazánkban 1942-ben helyezték üzembe az első (kézi kapcsolású) telexközpontot, 27 előfizetővel. Ez a szám 1944-re 67-ig emelkedett, de 1945-ben mindössze 3 állomás maradt működőképes. A századik állomást 1950-ben, az ezrediket 1965-ben helyezték üzembe.⁹ Az előfizetők száma 1991-ben tetőzött, ekkor 14 213 vállalat telexezett. A telexet a fax csak akkor tudta kiszorítani, amikor

megszűnt a vezetékes telefonvonal-hiány. 1995-ben 5400-ra, 1999-ben 540-re csökkent az előfizetők száma. Végül hivatalosan 2003. december 31-én szűnt meg a szolgáltatás, ekkor kapcsolták le az utolsó harminc előfizetőt.¹⁰

Talán nem belemagyarázás, ha Magyarország gazdasági reformpolitikájával indokoljuk a szocialista országok között tapasztalható előkelő helyét a telex elterjedésében. 1985-ben nálunk tízezer lakosra 10,1 telex-előfizetés jutott, az NDK-ban 9,8, Lengyelországban 7,9 és Csehszlovákiában 6,9 – összehasonlításként: az NSZK-ban 26,4, míg a világszáz Szingapúrban 65,2.¹¹

A telefon

„Az 1870-es évek előtt csak egy mód állt rendelkezésre az észak-amerikaiaknak egy üzenet továbbítására: ha egy kiáltás nem érte el a szándékolt címzettet, akkor az üzenetet valakinek el kellett vinnie hozzá, például egy küldöncnek, de legvalószínűbben magának a küldőnek. A városközi üzenetekhez igénybe vehette a távirót – bár ezt ritkán használták nem üzleti célokra –, de ehhez is el kellett menni a táviróhivatalba. [...] A telefon tehát radikális változást hozott a személyes kommunikációban. Az üzleti életben azonban jelentősége kevésbé volt nyilvánvaló. Az üzletemberek levelekre és táviratokra támaszkodtak, [...] hogy tranzakcióiknak írott nyoma maradjon. Számukra a hangtovábbítás a maga recsegő és gyakran zavaros módján, legfeljebb kiegészítő lehetett. Vagy legalábbis sokan így látták...” – írja az amerikai telefonálás társadalomtörténetéről szóló monográfiájában Claude Fischer.¹²

Nem volt tehát magától értetődő, hogy mire is jó ez a találmány. Műszaki értelemben a magyar telefonhasználó az első száz évben (azaz körülbelül az 1970-es évekig) csak egy alapvető váltást érzékelt: amikor 1928 és 1932 között a kézi kapcsolásról áttértek (Budapesten) a gépi kapcsolásra. (Mérnöki szempontból természetesen újítások, fejlesztések és találmányok sora kíséri a telefon terjedését, ezeket azonban az átlagos telefonáló gyakorlatilag nem érzékelte.) A következő feltűnő váltás a hetvenes években történt, amikor fokozatosan bevezették a helyközi és a nemzetközi távhívást. (1990-ben a fővárosi előfizetőknek még mindig volt tíz százaléka, aki nem rendelkezett távhívással, és még 1990-ben is létesítettek új ikerállomásokat.) A nyolcvanas, majd a kilencvenes éveknek a nagyközönség számára is „látható” műszaki újdonságai voltak a telefax, az üzenetrög-

zító, majd a modem adatátvitel és internet-hozzáférés. Ezekről később szólunk majd.

A telefon társadalmi használatát számos nem technikai „találmány” könnyítette meg és fejlesztette tovább. A legfontosabb talán a *telefonszám* bevezetése volt. Ehhez kapcsolódik a *telefonkönyv* és a *tudakozó* intézményesítése. További két nagyon jelentős vívmányt érdemes még megemlíteni: a *nyilvános telefont* és a *Telefonhírmondót*.

A telefon és az egyenlőtlenségek

A hazai telefonálás első hetven évében (tehát kb. a fordulat évéig, 1948–49-ig) a telefon terjedése többnyire egy közvetett piacgazdasági logika szerint zajlott. Azért beszélhetünk közvetettségéről, mert – mint írtuk – a telefontársaságokat a 20. század fordulóján az állam „megváltotta”, és ezzel a telefon a Magyar Posta állami vállalati keretei közé került. A Magyar Posta vonal- és központfejlesztési politikáját bizonyára nem csak piaci tényezők szabták meg, azonban általában megfelelt a piac követelményeinek. Az első hetven évben, a politikai fordulat előtt, az előfizető szempontjából a földrajzi adottságok (azaz a lakóhely szerinti egyenlőtlenségek) és az anyagi helyzet (és annak egyenlőtlenségei) voltak a döntő tényezők.

Ebben az időszakban a nyilvánosság szempontjából a telefon a városi hírterjedés eszköze volt. Politikusok, közéleti személyiségek, újságírók, véleményformálók magától értetődő módon használták, és ugyancsak magától értetődő volt, hogy az alsóbb osztályoknak nincs telefonjuk, legfeljebb a nyilvános telefont használhatják. Aki azonban nyilvános telefonra volt utalva, hívó lehetett, de hívható gyakorlatilag nem.

Míg tehát a piacgazdaságban a telefon-előfizetés lehetőségét általában az előfizető anyagi ereje szabta meg (azaz ha földrajzilag nem is általánosan, de többnyire sikerült a kínálati piacot fenntartani), a hazai tervgazdaságban (az ötvenes évektől) többféle okból lefékeztek a telefon terjedését. Ezáltal keresleti, sőt hiányhelyzetet hoztak létre, és ezt a helyzetet a korra jellemző – politikai jutalmazásból, korrupcióból és néhány jogosultsági szempontból (például: orvosok) álló – keverék módszerrel kezelték. Elmondható, hogy a telefonhiány az ötvenes évek végétől kezdve állandó társadalmi-politikai feszültség forrása volt. A „gulyáskommunizmusnak” becézett szerény magyar gazdasági konszolidáció során jóval szélesebb rétegek engedhették (volna) meg maguknak a telefonálást

anyagilag, mint ahányan telefonvonalal rendelkez(het)tek. A pártállamban tehát a telefonhoz a társadalmi egyenlőtlenségek komplex rendszere kapcsolódott; ezeken belül két fő fokozatot különböztethetünk meg:

- első szinten természetesen érvényesültek a jövedelmi egyenlőtlenségek, amelyek meghatározták, hogy a társadalom legszegényebbjai nem is gondolhattak telefon-előfizetésre;
- második szinten azonban az anyagilag közepes és jobb helyzetű rétegek között komoly különbségeket hozott létre (főleg az életmódban, kényelemben, veszély esetén orvoshívási lehetőségben stb.) a telefonvonal megléte vagy hiánya.

A telefontulajdonosság végső soron teljesen esetleges, kiszámíthatatlan tényezővé vált. Több jogcím rakódott egymásra: akinek már 1945 előtt is volt telefonja, általában megtarthatta azt; az új elit jó eséllyel igényelhetett; a politikai privilégiumnak is voltak fokozatai („szochazások”); bizonyos foglalkozásúak (például az orvosok) kiemelt eséllyel kaptak telefonvonalat. Mindezt behatárolta a technikai kötöttség alulról teljesen átláthatatlan rendszere: egyes területeken évtizedekig nem fejlesztettek („abszolút hiány”), azonban volt, akinek – úgymond – „áthoztak vonalat a másik központból”, azaz különleges esetekben az abszolút hiány is leküzdhető volt. A helyzettel kapcsolatos szabályozás a lakosság számára nem volt nyilvános, az eljárás részletei szintén nem. A jogállamiság ezen a részterületen sem érvényesült, és hiánya itt meglehetősen szemet szűrt, hiszen több százezer volt a telefonra várakozók száma. A közbeszéd szerint azért nem milliós, mert tömegesen voltak olyanok, akik a helyzetet reménytelennek ítélve, be sem adták kérelmüket.

A kor telefonviszonyainak másik torz kinövése az ún. K-vonalak rendszere volt. A politikai elit számára létrehozott külön, zártkörű telefonhálózat – amelynek jellegéről, mértékéről a tágabb közvéleményben csak pletykák és találgatások keringtek – léteivel demonstrálta a kor nyilvánosságpropagandájának hazug voltát (és nem utolsósorban az egyenlőségpropaganda hazugságát is).

Jelen áttekintésnek nem feladata, hogy rekonstruálja a kor telefonálási szociológiáját, de akárhol nyúlunk a témához, mindenhol diszfunkcionalitásba, torzulásba, rossz érzésbe ütközünk. A telefon (a vonalhiány miatt) csak korlátozottan láthatta el mind hivatalos (hatóságok, vállalatok), mind magánéleti, életszervezési, kommunikációs feladatait. Ha pedig valakinek az jutott eszébe, hogy a modern demokráciákban szokásos módon, a társadalmi önszerveződés és demokratikus nyilvánosság eszközeként használja a telefont, elvileg

a hatósági lehallgatás és gyanakvás tárgyává vált. Ennek tudata visszafogta a telefon bázisdemokratikus használatát. A pártállam utolsó éveiben, a nyolcvanas évek második felében annyi változás történt, hogy – bár a lehallgatás változatlan erővel folyt – a fellazuló viszonyok között a társadalmi-politikai aktivisták ezt többé-kevésbé figyelmen kívül hagyták.

A Telefonhírmondó

Puskás Tivadar 1893. február 15-én indította meg Budapesten a *Telefonhírmondó* szolgáltatását: először valóban a telefonhálózat vonalain, később azal párhuzamos, külön hálózaton híreket, irodalmi felolvasásokat, zenét közvetített előfizetési díj fejében budapesti lakásokba, ahol mindezt fülhallgatók készülékeken lehetett élvezni.¹³ A szolgáltatás egészen a második világháború végéig működött. A húszas évek elején a válságban lévő céget megszerezte a *Magyar Távirati Iroda (MTI)*, amely (egy bonyolult történetet röviden összefoglalva) a Telefonhírmondó alapjain indította meg az államtól elnyert koncesszió birtokában a *Magyar Rádió* sugárzását 1925. december 1-jén. 1925-től 1944-ig a Telefonhírmondó hálózatán is a Magyar Rádió műsora szólt.

A tanulmány szempontjából figyelemre méltó, hogy Puskás eleinte a meglévő telefonvonalak másodlagos hasznosításával indította be a Telefonhírmondó szolgáltatását. Mai analógiával ez megfelel a telefonvonalon, modemmel történő internetezésnek: vagy telefonálok, vagy a másik szolgáltatást veszem igénybe. A Telefonhírmondó vezetőinek azonban nagyon hamar be kellett látniuk, hogy ez nem megoldás, ezért külön vezetékeket húztak ki, kifejezetten a Telefonhírmondó számára.

A térbeli esélyegyenlőség szempontjából a Telefonhírmondó a telefonhoz hasonló feltételekkel indult (azaz a fővárosban, annak is belső kerületeiben). A telefon fokozatosan tovább terjedt, a Telefonhírmondó sokféle okból nem. Közgazdaságilag ez valószínűleg úgy fogalmazható meg, hogy a szolgáltatás beruházási igénye jelentős volt, viszont nem mutatkozott iránta olyan elemi erejű piaci kereslet, mint a telefon iránt. A keresletről sokat mond, hogy a hasonló (kezdetben azonos!) szolgáltatást nyújtó, sokkal kedvezőbb feltételekkel induló rádiózás sem terjedt el az országban egyik napról a másikra (l. később). A Telefonhírmondó 1925 előtti maximális előfizetői létszámát 1899-ben érte el 7629 előfizetővel, egyébként az előfizetők száma általában 3000 és 6000 között ingadozott, tehát ez a médium csak a városi polgárság egy részét érte el.¹⁴ Ebben része lehetett az induló havi

1 forint 50 krajcáros¹⁵ előfizetési díjnak is. Szerettek volna vidékre is terjeszkedni, de ebből csak Újpest és Kispest bekapcsolása valósult meg.¹⁶ (Egyes források szerint Szegedre is elvitték a vezetékét.)

A tömegkommunikációs rendszerek egyik paradoxona, hogy ha egy szolgáltatás nem ér el egy (nehezen meghatározható) elterjedtségi küszöbértéket, akkor nem épül be a társadalmi gyakorlatba, nem válik nélkülözhetetlenné (vagy nehezen nélkülözhetővé) – ezért aztán szubjektív szempontból nem is lesz igazán egyenlőtlenségképző. (Ignoti nulla cupido. Aki nem ismeri az örömet, nem is vágyik rá. Ovidius, *Ars amatoria* III, 397.) Egy miskolci polgár számára sokféle hátrányt jelenthetett a vidéki lét, de ezek között nem valószínű, hogy a Telefonhírmondó hiányát igazán számon tartotta volna.

A hazai nyilvánosság fejlődése szempontjából a Telefonhírmondó jelentőségét két szempontból kell mérlegelnünk: önmagában véve, illetve a rádiós műsorszolgáltatás szakmai előzményeként. A Telefonhírmondó a társadalmi nyilvánosságot kb. 5000 előfizetőjével csak csekély mértékben tudta befolyásolni. Ez nem mond ellent annak, hogy azoknak viszont, akik használták, fontos, hasznos és szórakoztató szolgáltatást nyújtott.

Ha rápillantunk a fennmaradt „Napirend”-re (műsorszerkezet-leírásokra), ilyen szavakat találunk benne: hírek, hírlapszemle, tőzsdejelentés, telefonértesülések, ismétlés, pontos idő, időjárás, bécsi lapok hírei stb. Ha összehasonlítjuk az előző századfordulón a Telefonhírmondót hallgató polgár élményeit az ugyanakkor és ugyanott újságot olvasó polgáréival, egy sokkal dinamikusabb, felgyorsult világ rajzolódik ki előttünk. A Telefonhírmondó elvi és műfajteremtő jelentősége csekély elterjedt-sége ellenére sem vonható kétségbe.

Elméleti szempontból rögzítendő, hogy a Telefonhírmondó volt a világ első „egy a sokhoz” (one-to-many) szóló elektronikus tömegközlelési eszköze.¹⁷ A hangmédiám érzéketlensége, személyessége is lényeges, ugyanakkor itt észrevehető a korabeli technika egyik jelentős korlátja: a műsor vétele fülhallgató(k)hoz volt kötve. A telefon két „magányos” ember kommunikációjaként indult, azonban – feltételesen felhasználói nyomás hatására – igen hamar elkezdtek pótfülhallgatót mellékelni a készülékhez, hogy egy további ember is hallgathassa a távoli hangot. Nyilván a Telefonhírmondót is szerette volna hallgatni a családi közösség, ezért több fülhallgatót is igényelhettek hozzá. Mindez azonban nem valósíthatta meg azt a kötetlenséget és hallgatói mozgékonytágot, ami a hangszóró által vált lehetővé – harminc évvel a Telefonhírmondó indulása után.

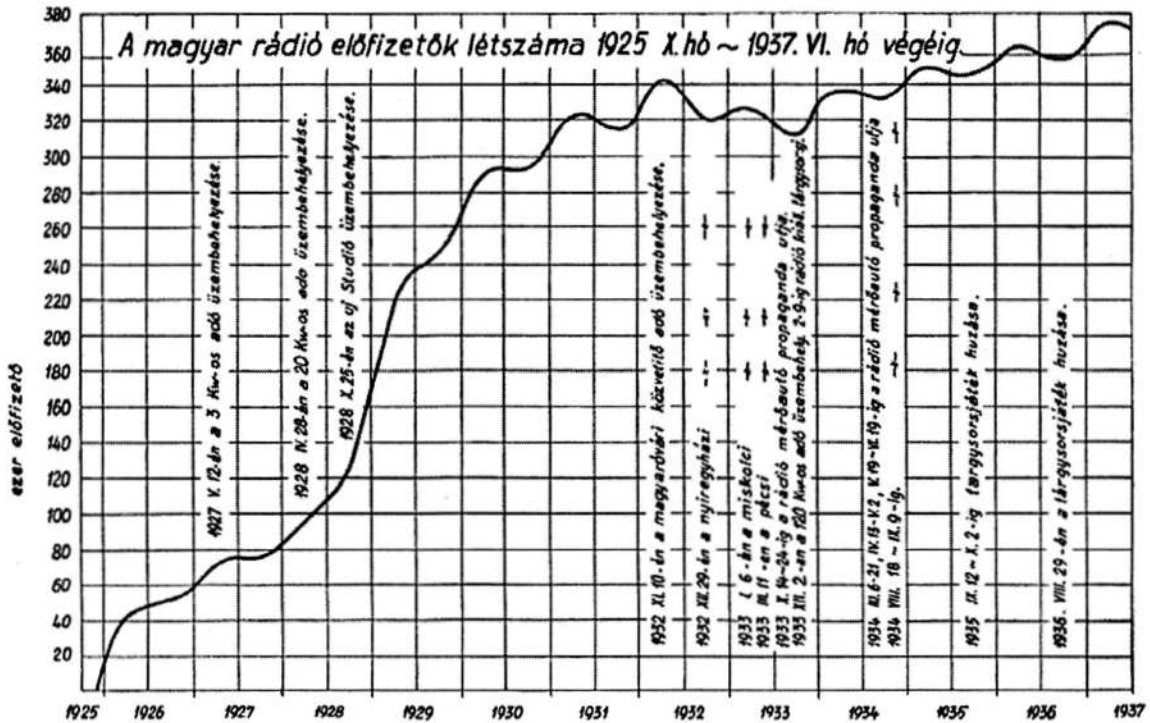
Akkor látjuk tehát nagynak a Telefonhírmondó jelentőségét, ha a rádiózás „társadalmi feltalálása-ként” tekintünk rá. Három évtizeddel a hazai műsorszóró rádiózás beindulása előtt „feltalálták” a

rádióműsort, az ezrek számára felkínált, sokféle igényt kielégítő, időben tagolt, nyilvánosan közölt, ismétlődő és ez által megszokható struktúrát, és feltalálták – a mindmáig, mindenütt – a világon működő alapvető rádiós műsor- és szolgáltatástípusok jelentős részét. Mai kifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy a Telefonhírmondó a Magyar Rádió három évtizedes „pilot projektje” lett, amely *Kozma Miklós*, az MTI vezérigazgatójának zsenialitása révén teljes szervezeti és személyi folyamatossággal, szervesen nőtt át a Magyar Rádió szolgáltatásába. Hatásához az is hozzátartozik, hogy a róla szóló sajtóhírekben és beszámolóiban folyamatos diskurzus hullámzott a médium megismertetéséről és lehetőségeiről.¹⁸

A rádió

A magyar rádiózás közismert ünnepi dátuma 1925. december 1-je, amikor a Rádióhírmondó (vagy más helyesírással: Rádió Hírmondó) megkezdte rendszeres műsoradását.¹⁹ Ezt az ünnepi pillanatot azonban két évtizedes fejlődés előzte meg, amelynek során a magyar mérnökök (alapvetően a Posta munkatársai) 1903-tól(!) kezdve elsajátították, és kreatívan alkalmazták előbb a rádiótávírást, majd a rádiós hangtovábbítás technikáját. Nem kevésbé fontos az a folyamat, amelynek során a magyar gazdasági élet és a „kommunikációipar” érdekelt szereplői megtanultak élni a rádiótávírással és a rádiós hangtovábbítással, majd műsorszórás lehetőségeivel, kitalálták a különböző felhasználási formákat, közöttük mai szóval az üzleti modelleket is. Csak ezzel a két évtizedes, részleteiben itt nem ismertethető szerves fejlődéssel magyarázható az a meglepő adat, hogy a magyar rádiózás hivatalos indulási pillanatában (pontosabban egy hónappal később, 1925. december 31-én) a hivatalos statisztika 16 927(!) rádióvevőberendezés-engedélyt tart számon.²⁰

Húsz éven át, 1903-tól 1923-ig csak rádiótávírást folyt Magyarországon. Fel kell azonban figyelnünk arra, hogy ezen belül a Posta és a Magyar Távirati Iroda (MTI) szakemberei „egy a soknak” típusú szolgáltatást indítottak már 1919-ben, rádiótávíró adó felhasználásával.²¹ Azaz: gazdasági-szakmai nyilvánosságot (pontosabban: résznyilvánosságot) teremtettek azáltal, hogy az általában „egy az egynek” (one-to-one) üzemmódban használt technikát²² „egy a soknak” üzemmódban használták. A rádiótávírást esetében ugyan amatőrök vehették a jeleket, de már a távírókód és az idegen nyelv is bizonyos védelmet jelentett az illetéktelenek ellen.

1. ábra A magyar rádió-előfizetők száma (1925–1937)

Forrás: Rimóty et al. (1937. p. 166.)

Megváltozott a helyzet, amikor a Posta mérnökei 1923. március 2-án üzembe helyezték Csepelen az első, hangot továbbító rádióadót, amely ősztől „a Magyar Távirati Iroda közgazdasági hírszolgálatát látta el”²³ az MTI vidéki kirendeltségei számára – azaz magyar nyelven is beszélt. Az emberi hangot amatőrök százai igyekeztek meghallgatni detektoros és egyéb vevőkészülékeikkel.²⁴ Ugyanez az adó több hónapon át különféle kísérleti műsorokat is adott, kezdve egy március 15-ei ünnepi zenéi műsorral, majd folytatva gramofonzenével, élő hangversenyekkel és más próbálkozásokkal. Nem nehéz felismerni ezek mögött a Telefonhírmondó két évtizedes gyakorlatát, ahol kialakultak a hangműsorkészítés és -szolgáltatás alapjai.

1925 májusától egy másik adóval rendszeres kísérleti adások indultak, melyeknek élénk lakossági és sajtóvisszhangjuk támadt. Közben pedig folyt a szervező és jogalkotó tevékenység,²⁵ melynek során a Kozma Miklós vezette MTI előbb felvásárolta a tönkrement Telefonhírmondót, majd az átalakított vállalkozás megkapta a rádióhírmondó koncessziót is.²⁶

Gondolatmenetünk szempontjából tehát kiemelendő, hogy

- 1923 ősztől folyt kereskedelmi célú (MTI gazdasági hírek) hangadás,
- ugyancsak 1923-tól folytak műsorkísérletek zenével és prózával,
- mindez élénk sajtó- és levélvisszhangot váltott ki,
- „...a kísérleti adások folyamán [...] az amatőrök tábora hatalmasan megnövekedett.”²⁷

A rádióelőfizetők létszáma 1932-re kis hullámzásokkal, de gyorsan növekedve elérte a 340 ezret, azaz hét éven át évente mintegy 45 ezerrel nőtt. Ekkor azonban a növekedés megtorpant, és a következő öt évben évente csak mintegy 8 ezerrel, tehát mindösszesen 40 ezerrel nőtt az előfizetések száma. 1937 végén 383 505 előfizetője volt a Magyar Rádióknak (1. ábra). (1938-tól a háború végéig a vizsզacsatolt területek beszámítása miatt az adatok nem hasonlíthatók össze.)

A görbe csak részben emlékeztet a Rogers-féle diffúzió²⁸ S-görbéjére. Az eleje például nem fokozatosan, hanem meredeken indul, ami érthető, hiszen nincs adatunk a felfutásról, csak annyit tudunk, hogy amikor 1924–25 fordulóján kötelező lett a bejelentkezés, ennyien jelentkeztek be. A gyors felfutás ennek a hatósági folyamatnak a lenyomata az első két évben. A harmincas évek elején a görbe ugyan ellaposodik, de ennek oka valószínűleg nem a telítődés, hanem a gazdasági válság, illetve általában a vásárló- és előfizetőképes kereslet viszonylagos kimerülése. Ne feledjük, hogy a rádió előfizetési díja kezdetben havi 30 000 (inflációs) korona volt, majd 1927-től havi 2 pengő 40 fillér.²⁹ 1945-ben az előfizetők száma a háború előttiének csak fele volt. A következő években ez a szám

(1945: 178 312) folyamatosan növekedett, és a hatvanas-hetvenes évek fordulóján két és fél millió előfizető körül laposodott el a növekvési görbe.³⁰ Ekkoriban a meginduló szociológiai felmérések már 90% fölötti személyes rádióhasználatot mutattak.

1975-ös elemzésében Várad László azt állapította meg, hogy addigra a rádió nélküliek (1974-ben 6,8%, kb. 500 ezer lakos) többsége az erősen hátrányos helyzetűek közül került ki. Jellemző volt rájuk a csekély jövedelem, háromnegyedük segédmunkás, mezőgazdasági fizikai dolgozó vagy nyugdíjas volt. Felük volt hatvan évesnél idősebb, kétharmaduk(!) nyolc osztálynál kevesebbet végzett. Könyvet, napilapot, hetilapot is az átlagnál jóval kevesebben olvastak közöttük. Elmondása szerint „soha nem hallgat” rádiót a rádió nélküliek 56%-a, amely adatnak az inverze is érdekes: ezek szerint 46%-uk „valahol másutt” tudott rádiót hallgatni. Amíg a rádiótulajdonosok 86%-a naponta hallgatott rádiót, a rádió nélkülieknek csak 20%-a. Ezek ismeretében meglepőnek tűnhet, hogy 1974-ben a rádió nélküliek lakásainak 48%-ában volt televízió.³¹ A jelenség magyarázata feltehetőleg az, hogy sokak számára a televízió presztízse, egyetemessége, „hasznossága” olyan mértékű volt, hogy mellette nem érezték szükségesnek a rádiót is üzemben tartani. Elképzelhető, hogy vagy előbb vettek televíziót, mintsem rádiójuk lett volna, vagy a televízió birtokában lemondták az előfizetést (havi 10 forint).

Esélyegyenlőség a rádiózásban

Az 1925. december 1-jei avatónnepségen Kozma Miklós, az MTI vezérigazgatója, egyben a rádió (de facto) első embere beszédet mondott, amelyet – ellentétben két másik ünnepi beszéddel – nem közvetítettek nyilvánosan. A címzettek tehát a jelenlevők voltak, elsősorban a kormány képviselője, a helyettes miniszterelnök. „A magyar kultúra fegyvertára egy erős fegyverrel gyarapodott. Mindenki tudja, mit jelent különösen Magyarország mai helyzetében az, hogy a hullámokon keresztül minden határon túl eljut a magyar szó. A broadcastingnak (sic! Sz. A.) nemcsak az a hivatása, hogy a tanyai világra elvigye a magyar kultúrát, jelentősége az, hogy egyrészt az egyetlen szabad összeköttetési lehetőség elszakított véreinkkel, másrészt demonstrálja a magyar kultúrfölényt olyan nemzetekkel szemben, amelyek hatalmasabbnak hiszik magukat, mint mi, de amelyek kultúrája a miénknél nyomába sem léphet [...] Fogadalmat tesztek arra, hogy minden üzleti szempontot háttérbe szorítva, tisztán csak a magyar kultúra szempontjait szem előtt tartva fogjuk ezt a fegyvert kezelni” – mondotta Kozma Miklós.³²

Témánk szempontjából először ez a fél mondat kíván figyelmet: „nemcsak az a hivatása, hogy a

tanyai világra elvigye a magyar kultúrát”. Kozma itt evidenciaként kezeli a rádiókat azt a képességét, hogy az ország távoli és/vagy eldugott részeibe is „elvigye a magyar kultúrát”, azaz ugyanazt a műsort, amelyet Budapestnek vagy a városoknak sugároznak.³³ Azért kezelhette ezt alapigazsággként, mert a korabeli sajtóban, és feltételezhetően a társadalmi-politikai elitiek diskurzusaiban a rádiókat ezt a tulajdonságát gyakran megemlítették. Mai szóval azonban az is „esélykiegyenlítő” célnak nevezhető, ahogy Kozma a hangsúlyt (az akkor friss trianoni seb kapcsán) „elszakított véreink” műsorral való ellátására helyezte. A legtöbb utódállamban a hagyományos médiumokat (magyar újság, könyv) nem engedték be a határon, az ottani magyarok hátrányos helyzetbe kerültek. Ezt kompenzálta valamelyest a határon átnyúló rádiósugárzás.

A Magyar Rádió induló éveiben többszörösen tetten érhető a hozzáférés egyenlőségére, pl. a rádióvételi lehetőségek és a készülékellátás kiegyenlítésére irányuló szándék. „A detektoros vételi lehetőség kiterjesztése indokolta [...] Lakihegyen kívül a közvetítő állomások gyűjteményének létrehozását...”³⁴ (1930-ban még az összes – 300 ezer – készülék kétharmada detektoros volt, ez az arány még 1937-ben is 20% körül mozgott.³⁵) Ma már kevesen tudják, hogy az egyszerű (akár primitívnek is nevezhető) detektoros rádió gyengébb vételt nyújtott, mint az elektroncsöves készülék, és kezelni sem volt könnyű. Volt azonban két nagy előnye: az olcsósága, és az, hogy nem kellett hozzá elektromos áram. (Az elektroncsöves készülékekhez vagy hálózati áram kellett, vagy pedig drága, nehéz és körülményesen használható telepekre, akkumulátorokra volt szükség.) Ha tehát a detektoros készülékek említett arányát értelmezzük, és figyelembe vesszük az ország akkori, messze nem teljes villamosítási fokát, elmondható: az olcsó detektoros készülékek szerepe hasonló volt ahhoz, mint amit 60-80 évvel később a harmadik világban az olcsó tranzistoros készülékek játszottak.

A harmincas évek végén néprádió-akciót is szerveztek (német mintára, és már a háborús propaganda igényeitől is vezetve), amelynek keretében 1939-ben 20 000, 1940-ben 25 000 egyszerű és olcsó készülék talált gazdára.³⁶ Az olcsónak számító készülékek 48 pengőbe kerültek; ezt kétévi részletekre elosztva lehetett kifizetni oly módon, hogy a 2,60 pengős előfizetési díj erre az időre 4,60-ra emelkedett.

Mit mutatnak az előfizetői statisztikák? A rádióvevő készülékek elterjedésének első adata az 1925. év végi 16 927 rádióengedélyes. (Az engedélyezést az egy évvel korábbi rádiórendelet vezette be.) A KSH közli az engedélyesek törvényhatóságokkénti (területi) megoszlását is. Azt látjuk, hogy az engedélyesek fele (8834) Budapesten lakott, több mint negyedük pedig Budapest közvetlen környékén, Pest-Pilis-Solt-Kiskunban (5126). Vagyis az induló engedélyesi létszám 82%-a a fővárosban és környékén élt. Budapesten a rádiókészülék-ellátottság így már az indulás pillanatában megközelítette az 1%-ot. Az ellátottságban lényeges eltéréseket találunk az egyes törvényhatóságok/megyék között: míg 10 000 lakosra „Győr, Mosony és Pozsony” megyében 10,7 engedélyes jut, Fejérbén 10,4 és „Komárom és Esztergom”-ban 10,1, addig „Szatmár és Bereg”-ben valamint „Abaúj-Tornában” csak 0,6, „Bács-Bodrogban” pedig 0,8 ez a mutatószám. Az akkori törvényhatósági jogú városokról is van adatunk, közülük kiemelkedik Sopron, ahol 10 000 lakosra ekkor 55,6 engedélyes jut (ez 196 készüléket jelent), Győr, ahol 30,2 és Székesfehérvár, ahol 22,0 ez a mutató. Kirajzolódik tehát az ismert *fejlett, gazdag Dunántúl, elmaradott, szegény Alföld* képlet. Sopron (és talán Győr) kiugró adata mögött bizonyára a közeli bécsi adás vételét is sejtethjük, azaz már a kezdettől volt országhatáron átnyúló rádiózás.

Az induláskor tehát 74-szeres különbség volt a két „szélső” megye, Szatmár és Pest-Pilis ellátottsága között, természetesen az utóbbi javára. 1930-ra ez a különbség 9-szeresre, míg 1937-re 5,5-szeresre mérséklődik. A budapesti előfizetők 1925 végén az összes előfizető 52%-át tették ki, 1930-ban még mindig 35%-át, és ez az arány a háború kitöréséig így is maradt.

Mint Glatz Ferenc tanulmányában rámutatott,³⁷ Magyarországon a rádió-előfizetések aránya a kezdeti években „együtt mozog Svájc-al”, és bár valamivel gyengébb a legfejlettebb nyugat-európai országok adatainál, megelőzi a kelet-európai államokat. „Az 1930-as évek elejétől azonban a növekedés ütemében és a készülékek számát tekintve is visszaesés következik be. A fejlett nyugat-európai országok messze elhagynak bennünket a növekedés ütemében, s pl. a szomszédos Csehszlovákia is biztosan előzi meg Magyarországot.”³⁸ Megvizsgálva és elemezve a korabeli felmérések fennmaradt eredményeit, Glatz arra az eredményre jutott, hogy „Magyarországon a húszas évek végén, a harmincas évek elején a rádióhallgatók struktúrájában határozott merevedés következik be: a vizsgált perióduson belül a rádió nem tud lényegében a középrétegeken túllépni a társadalom döntően nagyobb hányadát kitevő dolgozó osztályok felé.”³⁹ Majd hozzáteszi: „S ebben szerintünk, mint cseppben a tenger, bizonyos mértékig a korszak társadalmi zártsága is tükröződik.” Ami nagy baj, tehetjük hozzá, hiszen jó szándékú társadalompolitikusok éppen a rádióknak szánták azt a feladatot, hogy lazítsa fel a társadalmi hátrányok kemény és összefüggő rendszerét. Úgy látszik, maga az eszköz, amelyre a nagy feladatot bízta, beleütközött a megváltoztatni kívánt viszonyok korlátaiba. A Kozma Miklós-i „erős fegyver” (l. Kozma Miklós avatóbeszédét) eleve kicsorbul a társadalmi viszonyok keménységén.

1945 végi adatunk szerint tehát a rádió-előfizetők száma a második világháború előttihez képest

körülbelül a felére csökkent. A háború ismert emberi és tárgyi vesztesége és a vidéki zsidóság elhurcolása mellett ebben az is közrejátszott, hogy a német megszállás után a rádiókészülékeket be kellett szolgáltatni, ahol „lepecsételték” őket. A háború után ezeknek a készülékeknek csak töredéke került vissza eredeti tulajdonosukhoz. A rádió-előfizetéseken mérve a vidéket ért pusztulás a budapestinél nagyobb volt: az 1945-ös adatok szerint az előfizetők között 51%-ra nőtt a budapestiek aránya. A rádiózás iránti elemi erősségű igényt mutatja, hogy az előfizetők száma két év alatt(!) újra megduplázódott, azaz elérte a háború előtti szintet, és a budapesti-vidéki arány is elkezdett visszaállni. Nagy-Budapest mint közigazgatási egység létrejöttének következményeként⁴⁰ 1949-ről 1950-re száztízezerrel nőtt a budapesti előfizetők száma, harmincezerrel csökkent a vidéki városiaké, és alig nőtt a községieké. Az ily módon mesterségesen ismét 51%-ra nőtt budapesti arány ezután fokozatosan csökken, és 1964-től kezdve 25%-on stabilizálódik.

A pártállam – politikai ideológiáját terjesztendő, de kulturális küldetésstudata miatt is – kezdettől fogva súlyt helyezett a rádió-előfizetés általánossá tételére. Három nagy intézkedésről kell itt beszámolnunk. Az első a *vezetékes rádió* rendszerének létrehozása volt. Ez afféle korszerűsített telefonhírmondó volt: a lakásokba (főleg vidéken) vezetékeken jutott el, és csak egy műsort, a Kossuth Rádiót lehetett fogni rajta. A készülék nem is rádióvevő volt, hanem csak egy hangerő-szabályozóval felszerelt hangszóró, amelyet a falra szereltek. A technikai korlát – ti. hogy csak a hivatalos adót lehetett a vezetékes rádió fogni – nyilván jól jött a pártállami vezetésnek. Fenntartásaink ellenére is el kell ismernünk a vezetékes rádió intézményének a társadalmi hátrányokat kiegyenlítő, civilizatorikus jelentőségét. A felszerelés 1950-ben indult 2 ezer háztartásban, és 1955-ben 259 ezer háztartással érte el a csúcst. 1960-tól lassan csökkent az előfizetők száma, és 1967-ben meg is szüntették a szolgáltatást. Ennek ellenére 1970-ben még mindig 25 ezer vezetékesrádió-előfizetőt tartottak nyilván.⁴¹

A másik ilyen pártállami intézkedés a *néprádió* (újbóli) bevezetése volt. 1950-től kezdték gyártani az *Orion 115A* jelű készüléket, a néprádiót, amelyet az előzőtől (a „Horthy-néprádiótól”) megkülönböztetendő, „Rákosi-néprádióknak” is hívtak. A fix hangolású, csak középhullámú készüléken egy kapcsoló segítségével három állomást lehetett fogni: a Kossuth és a Petőfi Rádiót, valamint egy

helyi adót. Ára 380 forint volt (ez egy kis keresetű ember egyhavi bérének felelt meg) – nem kevés, de olcsóbb, mint a hangolható, „igazi” rádiók, amelyekből egyébként a Rákosi-korszakban kevés készült. Míg a vezetékes rádió esetében valódi volt a technikai korlát (nem lehetett vele más adókat fogni), a néprádió esetében ez egyértelműen szándékos és mesterséges volt. Az egyébként színvonalasnak mondott konstrukciót a helyi rádió-szerelők gyakran csekély átalakítással alkalmassá tették a rövidhullám vételére. Az ilyen „megpatkolt” néprádiókkal lehetett hallgatni a „Budapest III.”-at (a *Szabad Európa Rádió* népszerű neve) vagy a *BBC*-t, az *Amerika Hangját*, a *Vatikáni Rádiót*. Lehetett, bár nyilvánosan nem volt ajánlatos. A rendszer lazulása idején készült azután a néprádióból gyárilag is hangolható változat. Tíz éven át gyártották a néprádiót, amely az 1956 utáni pártállami konszolidáció nyomán tűnt el a kirakatokból, de a szegényebb családokban még hosszú éveken, évtizedeken át használták. Értékelése hasonló, mint a vezetékes rádióé: bár a létrehozó szándék önkényuralmi elemeket is tartalmazott, hatása az első években egyértelműen pozitív volt: olyan családokban tette lehetővé a rádióhallgatást, ahol azelőtt semmilyen vevőkészülék nem volt.⁴²

A harmadik intézkedés már a kádári „gulyáskommunizmusra” jellemző: bevezették a rádiók (és később a televíziók) *részletre* történő árusítását. 1960-tól kezdve évente 40-60 ezer rádiót adtak el részletre, ami az eladási forgalom teljes értékének eleinte kb. 40%-át tette ki, majd ez az érték a hetvenes évek közepére fokozatosan 20%-ra csökkent. A részletre eladott készülékek darabszáma azonban az összes eladott készüléknek egyre kisebb hányadát tette ki: 1960-ban még minden harmadik rádiót vették részletre, 1975-ben már csak minden tizenegyediket.⁴³ (Ennek oka a zsebrádiók rohamos terjedése volt – ezeket alig vették részletre.) Ne tévesszen meg bennünket az, hogy a részletre árusítás a piacgazdaságban is elfogadott, köznapi kereskedelmi módszer, amely hasznosan növeli a forgalmat. A pártállamban elsősorban nem gazdasági, hanem politikai megfontolásokból adták részletre a rádiókat, majd a televíziókat is. Talán a magnetofonoknál volt a legkevésbé fontos a politikai megfontolás. Az intézkedés mindenképpen elősegítette a lakosság rádiókészülék-ellátottságának növekedését, valamint az előregedő készülékek minőségi cseréjét. Mint a szerényebb jövedelmű rétegek tipikus lehetősége, a részletre vásárlás végső soron hozzájárult a rádiózásban megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez is.

A rádió és a társadalmi nyilvánosság

A rádió az „egy a soknak” típusú kommunikációs eszközök között az első, amely (elektronikus továbbítású lévén) jelentős mértékben *megszabadul a tárgyi jelleg és a területiség korlátaival*. A rádió megjelenéséig az újság volt a reprezentatív „egy a soknak” médium, amelyet minden megjelenéskor fizikai formájában, postai vagy egyéb terjesztéssel el kell juttatni az olvasóhoz. A rádió ezzel szemben középhullámon problémamentesen besugározza a (magyar) nemzetállam területét, sőt, a földrajzilag jól definiált Kárpát-medencét is, az utódállamok magyarságának fő lakóhelyét. (A rövidhullámú adás pedig országok, sőt kontinensek közötti sugárzást is lehetővé tesz.) A középhullámon sugárzó Magyar Rádió tehát „ott van” Budapesten, Zalaegerszegen és Záhonyban, Kassán és Kolozsvárott. Ott van városokban, falvakban, és a sokat emlegetett tanyákon. „Csak” készülék kell hozzá és előfizetés. Egyedül a hálózati villanyáram jelent olyan tényezőt, amelynek megléte vagy meg nem léte gyakorlatilag kívül esett az egyén cselekvési körén. A rádiózás kezdetétől fogva léteztek ugyan teleppel, akkumulátorral táplált rádióvevők, ez a megoldás azonban a hatvanas évekig drága és bonyolult volt, nem is terjedt el. (A hálózati áram megléte hasonló a földi vonalas telefon meglétéhez, amelyet a polgár hazánkban évtizedeken át nem tudott döntően befolyásolni.) Ha a hozzáférés *van Dijk*-i kumulatív modelljét⁴⁴ mutatis mutandis a rádióra alkalmazzuk, elmondhatjuk, hogy az ott leírt négyféle, egymásra épülő hozzáférésből a materiális-fizikai hozzáférés lehetősége a rádió esetében sokkal egyetemesebb lett, mint a korábbi médiumoknál.⁴⁵ A múlt század második felében elterjedő táska- és zsebrádiókkal pedig a készülékek kezelése lényegesen egyszerűsödött, a rádióhallgatás minden addiginál jobban mobilizálódott, és beépült az emberek mindennapi tevékenységrendszerébe (többnyire átalakult formában, másodlagos tevékenységként, „háttérrádiózásként”).

A hordozható rádió által a társadalmi nyilvánosság (pontosabban a nyilvánosságnak a rádiózásban megvalósuló speciális, nem idealizált szférája) olyan mélyen válik a mindennapok részévé, amit azóta (más összefüggésben) csak a mobiltelefon múlt felül, és a jelenleg belátható technológiai-társadalmi jövőben pedig majd a többféle technológiára épülő mobil internethasználat fog megközelíteni.

Szólnunk kell még az emberek visszabeszélési, bele-, illetve hozzájárulási igényéről is. A beszéd mint emberi képesség ideálisan a

beszélgetés formájában realizálódik, oda-vissza kommunikációval, a beszélgető felek állandó szerepcseréjével.⁴⁶ Amikor a húszas évek elején megszólaltak az első rádióadások, feszültség keletkezett a közönségben, hiszen beszéltek hozzájuk, de nem lehetett visszabeszélni, mint egy személyes vagy telefonbeszélgetés során. Ez a feszültség (amely a mai napig érvényesül, nemcsak a rádióban, hanem a televízióban is) kiváltotta a visszacsatolást, de más médiumokon át (levél, telefon, napjainkban sms, internet). A beszámolók szerint a levelek áradata már 1924–25-ben, a kísérleti adások idején megindult.⁴⁷ A hiányzó dialógust a műsorkészítők oldaláról pótolták az évtizedek során a „Mit üzen a Rádió”, „Válaszolunk hallgatóinknak”, „Miska bácsi leveles/lemezes ládája” és hasonló típusú műsorok.

A televíziózás terjedése és a televíziós ellátottság 1957-től napjainkig

Arról a tíz évről, amely 1957, a magyar televíziózás hivatalos megindulása és 1967, az első, reprezentatív mintavételen alapuló szociológiai felmérés⁴⁸ között eltelt, a Központi Statisztikai Hivatal által összegyűjtött előfizetési adatok állnak rendelkezésünkre (2., 2.a) táblázat). Azért a televíziókészülékekkel való ellátottságot vizsgáljuk részletesebben, mert a rádió elterjedése a hatvanas évek végén már 90% körül volt,⁴⁹ azaz a legtöbb társadalmi rétegben elvesztette indikátorszerepét. (A rádió-előfizetők száma 1968-ban haladta meg a két és fél milliót, és utána érdemben már nem nőtt. A gyarapodás az egy családon belüli második és harmadik rádiókészülék megvásárlásában nyilvánult meg.⁵⁰) A televíziózás elemzése kapcsán ki fogunk térni arra is, mit jelentett az, ha valakinek rádiója sem volt.

2. táblázat

A televízió-előfizetők száma településtípusonként (1958–1967)

Év	Budapest	Vidéki város	Község	Összesen
1958	12 396	1 743	1 899	16 038
1959	38 059	6 728	7 785	52 572
1960	63 596	20 884	19 178	103 658
1961	107 706	55 054	43 043	205 803
1962	147 068	101 017	77 021	325 106
1963	190 909	152 946	127 522	471 377
1964	244 996	222 982	206 698	674 676
1965	283 787	272 176	275 219	831 182
1966	320 384	330 946	344 948	996 278
1967	352 667	379 806	436 328	1 168 801

Forrás: KSH. Idézve: Bokor-Kováts (szerk.): Tömegkommunikációs adattár II. 1978. alapján.

2.a) táblázat

A televízió-előfizetők megoszlása a felnőtt lakosság %-ában, településtípusonként (1958–1967)

Év	Budapest	Vidéki város	Község
1958	0,77	0,11	0,12
1959	0,72	0,13	0,15
1960	0,61	0,20	0,19
1961	0,52	0,27	0,21
1962	0,45	0,31	0,24
1963	0,41	0,32	0,27
1964	0,36	0,33	0,31
1965	0,34	0,33	0,33
1966	0,32	0,33	0,35
1967	0,30	0,32	0,37

Forrás: KSH. Idézve: Bokor-Kováts (szerk.): Tömegkommunikációs adattár II. 1978. alapján.

Ekkoriban az ország lakosságából kevesebb mint 20% élt Budapesten, mintegy 25% élt vidéki városban, és a felénél is több községekben. A televíziós előfizetők számának alakulásában mindez csak torzán tükröződik. Budapest túlreprezentáltsága ugyan csökken, de mindvégig megmarad ebben az első tíz évben. A vidéki városok lakói gyorsan (három év alatt) behozzák alulreprezentáltságukat, és ettől kezdve szerény (6-7 százalékpontos) túlreprezentáltságot érnek el, és tartanak fenn végig az időszakban. A községi lakosok alulreprezentáltsága csökken, de még 1967-ben is mintegy 18 százalékpontos.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján dinamikusan terjed a televíziózás Magyarországon: öt év alatt harminc százalékponttal nő a lakásukban készülékkel rendelkező felnőttek aránya, amint ezt az akkor induló empirikus szociológiai felmérésekből tudjuk.

Televíziós ellátottság 1972-ben

1972-ben a televízióval ellátott háztartások száma már meghaladta a tévé nélküliekét: országosan 100 háztartásra 62 tévékészülék jutott.⁵¹

A televíziózás hazai elterjedésének teljes időszakában tetten érhetők a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek. A szociológiai vizsgálatok adataiból a pusztán statisztikánál részletesebb kép rajzolódik ki. A televízió elterjedése a rádióénál lényegesen gyorsabban zajlott: míg a rádiónál

majdnem ötven év kellett a 90%-os telítettség eléréséhez, a televíziónál ehhez huszonöt év is elég volt. A mobiltelefon esetében pedig további gyorsulást tapasztalhatunk: az 1994-es indulás után 10 évvel már 8 millió készülék üzemelt az országban.

Kezdjük az elemzést a lakóhely típusa szerinti különbségekkel.⁵² A tévéellátottság esetében ugyanis két technikai akadály meggátolhatta a készülékvásárlást: ha nem volt vétel, és ha a lakóhelyen nem volt elektromos áram. Ilyenkor nem jelentett különbséget az anyagi helyzet vagy az iskolázottság: ahol nem volt vétel, ott a jómódú, vagy az iskolázott ember számára sem volt. Mindkét akadályozó tényező esetében kimutatható, hogy ezek összefüggnek a lakóhely típusával, és egyéb társadalmi egyenlőtlenségekkel is: város/falu, szegénység. A tévévételi lehetőség ügyében az utolsó nagy lépés a komádi adó 1968-as üzembe helyezése volt, ezzel a *teljesen* ellátatlan lakóhelyek aránya minimálisra zsugorodott. Az ellátottság apróbb hiányait kis teljesítményű átjátszóadókkal pótolták. A villanyáram hiánya ekkoriban még komoly akadály volt: az 1970-es népszámlálás szerint a lakások 10,1%-ában nem volt villanyáram.

A fentiek után talán nem meglepő, ha 12 év alatt, azaz 1957 és 1969 között az 1500-nál kevesebb lakosú falvakban a felnőtt lakosságnak csak mintegy harmada vált televíziótulajdonossá. A nagyobb községekben ez az arány elérte a felnőtt lakosság felét, míg a városokban a háromnegyedhez közelített. 1969 és 1972 között azután a kisközségek ellátottsága nőtt a legtöbbet, 26 százalékpontot, azaz itt csaknem megduplázódott az ellátott személyek aránya (3., 4. táblázat). Foglalkozási kategória szerint a mezőgazdasági fizikai dolgozók körében volt a legnagyobb a növekedés, 23 százalékpont – e két adat nyilvánvalóan ugyanazt jelzi. A tévévételi lehetőségének országossá válása beindította a felzárkózási vágyat a kis falvakban is. Ugyanakkor a nyugdíjasok viszonylagos lemaradása nem csökkent: 1972-ben is csak valamivel több mint felüknek volt otthon tévéje.

3. táblázat

Televíziókészülék-ellátottság a felnőtt lakosság %-ában (1967–1972)

1967	41,9
1969	58,9
1972	71,2

Forrás: Bereczky-Békés, 1967., S. Molnár-Semjén, 1969., Szekfű, 1973.

4. táblázat

Televíziókészülék-ellátottság lakóhely szerint 1972-ben a felnőtt lakosság %-ában

Budapest	82,7
Város	78,0
Község	63,4

Forrás: Szekfű, 1973.

Az anyagi helyzet természetesen kihatott a tévékészülék vásárlásával kapcsolatos döntésekre. Ahhoz, hogy a XXI. században értékelni tudjuk a következő számokat, jó tudni, hogy a vizsgálat idején (1972-ben) kérdezettjeink 63%-ának a családjában havi 1250 forintnál alacsonyabb volt az egy főre jutó családi jövedelem, míg havi 3000 forintnál magasabb (egy főre jutó) jövedelemről csak 1%-uk számolt be. Az eladott televíziókészülékek átlagára 1969-ben 5880 forint, 1972-ben 6610 forint volt,⁵³ és sokan igénybe vették az OTP részletfizetési lehetőséget.

Mivel a tervgazdaságban nem piaci folyamatok alakították ki és módosították az idők folyamán egy-egy termék árát, a televíziókészülékek ára is politikai (tervhivatali) döntésen múlt. Nincs módunk rekonstruálni az akkori döntéshozók szempontjait, de az évek során bizonyára többféle megfontolás is irányította döntéseiket: a politikai és kulturális küldetés tudat (a televízióval kapcsolatban), az árstabilitás iránti erős elvárásrendszer, és talán az is, hogy a tervgazdaság logikájában a lakossághoz „kifolyó” jövedelmet, a keletkező vásárlóerőt valamivel le kellett kötni, és erre az egyik alkalmas nagy értékű fogyasztási cikk a tévékészülék volt.

Az anyagi helyzet nemcsak közvetlenül (van-e pénz készülékvásárlásra és üzemben tartásra), hanem közvetetten, például a lakáshelyzetten keresztül is meghatározta a lehetőségeket. Így sokan a lakáshelyzet miatt nem vettek maguknak tévét, mivel meglévő lakásukban (kis hely, sok családtag, albérlet, munkásszállás, ingázás stb.) nem tudtak/akartak tévézni, és/vagy minden pénzüket (új) lakásra gyűjtötték.

A kutatásban azt tapasztaltuk, hogy az anyagi helyzet a „jobb módú” kérdezettek körén belül már nem volt differenciáló tényező: akiknek az egy főre jutó havi családi jövedelme meghaladta az 1250 forintot, azok egységesen a 71%-os országos átlagnál jóval nagyobb, 83–86%-os arányban rendelkeztek ekkoriban tévékészülékkel. A tévéellátottság szempontjából ekkorra már gyakorlatilag nem számított, hogy valakinek a családjában 1500 vagy 3000 Ft volt az egy főre jutó jövedelem. Lehet, hogy a 3000 Ft átlagjövedelmű családban

már tíz éve volt tévé, az 1500 forintot magukénak tudó családokban csak egy éve, de a vizsgálat időpontjában e csoportok ellátottsága már azonos volt. Ezekben a viszonylag jobb módú rétegekben a televíziózás területén a második készülék beszerzésében, és az ekkor még kifejezetten luxusnak számító (20–30 000 forintos árfekvésű) színes tévé beszerzésében mutatkoztak meg különbségek. A színes televíziót azonban vizsgálódásunk szempontjából nem tekintjük radikális újdonságnak a fekete-fehér készülékkel szemben, hiszen a televíziózás politikai, gazdasági, kulturális funkcióit a fekete-fehér készülék is be tudta tölteni, ha nem is egyenértékűen a színes készülékkel.

A társadalom szerényebb jövedelmű többségén belül a jövedelem már erősen befolyásolta a tévékészülék-ellátottságot. Az egy főre jutó havi 500 forint alatti jövedelem esetén a készülékellátottság csak 36%-os volt – ez a csoport mintegy egymillió embert jelentett; a társadalom legszegényebb tagjai tartoztak ide. Már a havi 501–750 forintos jövedelmi kategóriában 61%-osra javult a készülékellátottság, majd az 1251–1500 forintos jövedelmi kategóriában érte el a 86%-os szintet, amelynél magasabbra már az ennél jobb módúak körében sem emelkedett. Ha meggondoljuk, hogy havi 501–750 forintos egy főre jutó jövedelemből (azaz egy háromszemélyes háztartásban havi 1500–2250 forintból) milyen nehéz lehetett akár csak részletekben is kifizetni az 5-6 ezer forintos televíziókészülék árát, plusz a havi 50 forintos előfizetési díjat, érzékelhetjük, mennyire fontos lehetett ezeknek az embereknek a televízió. És fordítva, ugyanebből az összefüggésből sejthetjük, hogy mennyire hiányzott a készülék azoknak a szegényeknek, akik nem tudták megvenni. (Hasonló következtetésekre jut Vársárhelyi Mária is a KSH háztartás-statisztikai adatfelvételeinek másodelemzése során.⁵⁴)

Az iskolai végzettség szerinti választóvonal az elvégzett vagy el nem végzett nyolc általánosnál húzódik. A 8 osztályt vagy többet végzettek között alig van különbség: az átlagok 83–89% között változnak. A legnagyobb arányban, 89%-ban a középiskolát végzetteknek volt tv-készülékük. A diplomások körében valamivel kevesebb, 86% volt az ellátottsági arány. Az 5–7 osztályt végzettek ellátottsági aránya viszont csak 64%, az 1–4 osztályt végzetteké pedig 44% volt.

A fentiek után nem meglepő, hogy az életkor szerint is jelentős különbségeket találtunk. A lakosság átlagának az 50–59 éves korosztály felelt meg, ellátottságuk 72% volt. A 60 évesnél idősebbeké viszont már csak 48%, pedig ehhez a korosztályhoz akkoriban kb. 1,75 millió ember tartozott.

Érdekes volt a párttagság mint differenciáló tényező szerepe. Az MSZMP-tagok között a tévétulajdonosok aránya 83% volt, azaz 12 százalékponttal magasabb az átlagnál. A párttagság ténye

az egyes társadalmi csoportokon belül is megemelte az ellátottak arányát, legkevésbé a szak- és betanított munkások körében, ahol a különbség csak 4 százalékpontnyi volt. A legnagyobb különbség párttagok és nem párttagok között a mezőgazdasági fizikai dolgozók körében volt: ott a párttagok 80%-ának volt tv-készüléke, míg a nem párttagok csak 55%-ának.

A korra jellemző, hogy a tévé nélkülieket sok helyen szívesen látták a szomszédok, rokonok egy kis tévézésre, olykor rendszeresen is.⁵⁵ Kérdésünkre a tévé nélküliek 76%-a mondta azt, hogy tud máshol tévét nézni. Viszont az a 24%, aki máshol sem tudott, mintegy félmillió felnőttet jelent. (A szomszédban történő tévévezést szépen mutatja be egy néhány évvel későbbi magyar játékfilm, Kovács János Cha-cha-cha című alkotása.⁵⁶) Aki nem otthon nézte, ritkábban nézett tévét. Vizsgálataink idején a tévétulajdonosok 78%-a nézett tévét legalább heti négy napon (hétfőn nem volt adás), a „másutt tévézők” között ez az arány csak 11%.⁵⁷ Azaz a társadalmi mikrostruktúra, az egy bérházban, netán azonos folyosón lakó emberek szolidaritása és toleranciája enyhítette a tévékészülék hiányának egyenlőtlenségképző hatását.

Nem sokkal az 1972-es felmérés előtt kezdte meg a budapesti tévéadó a 2. műsor rendszeres sugárzását, amely azonban csak a fővárosban és környékén volt fogható. Az adás az UHF-sávban történt, azaz a régi típusú készülékekkel nem (vagy csak adapterrel) volt fogható. A társadalmi különbségek (főváros/vidék, anyagi helyzet stb.) ismét egyenlőtlenséggé adódtak össze (5. táblázat).

5. táblázat

Az iskolai végzettség és a tévéműsorok vétele 1972-ben a felnőtt lakosság %-ában

	Közép+ felső	8 általános	8 általános alatt	
I. és II. műsor	47	35	18	N = 333
Csak az I. műsor	25	41	34	N = 4667
Egyiket se nézi	23	26	51	N = 358

Tehát egy olyan pillanatban, amikor még viszonylag kevesen tudtak két műsort nézni, de már viszonylag kevesen nem tudtak egyáltalán tévézni, ez utóbbiak fele volt 8 általánosnál alacsonyabb végzettségű. A már két műsort nézőknek viszont

az érettségizettek adták a felét. Azaz, ha a televíziónak műveltségkiegyenlítő hatást tulajdonítottunk (mint tették akkoriban nagyon sokan), ebből a hatásból pont azok részesedtek jobban, akik már iskolázottak voltak, és azok kevésbé, akik nem végeztek még 8 osztályt sem.

Elmondható tehát, hogy adataink alapján (a *Ferge Zsuzsa*-i értelemben) a tévékészülék-ellátottságban „alapvető feszültségeket hordozó egyenlőtlenségrendszer” állt fenn a hatvanas-hetvenes években. A lakóhely, az életkor, az iskolai végzettség, a jövedelem mint különbségalkotó tényező összeadódott. Nem mondható, hogy ez az egyenlőtlenség különösebben foglalkoztatta volna a korabeli politikai és – a vele részben összefonódott – értelmiségi elitet. A televíziózás területén a Kádár-korban egyetlen szervezett társadalmi-politikai akcióról: az iskolatelevízió-mozgalomról tudunk. (Ennek keretében igyekeztek az iskolákat legalább egy[!] televíziókészülékkel ellátni, hogy az oktatásban hasznosítani lehessen az iskolatelevízió oktatási műsorait.)

A lakosság televíziókészülék-ellátottsági egyenlőtlenségeire több társadalomkutató – köztük a szerző – is felhívta a figyelmet, azonban süket fülekre találtunk. E sorok írója 1973-as tanulmányában⁵⁸ részletes (sok ponton ma már naivnak tűnő) javaslatokat tett az egyenlőtlenségek csökkentésére. Ezek egyike volt az olcsó, de mindhárom akkori hazai rádióműsort vevő „néprádió” forgalomba hozatala, illetve az ennek megfelelő „néptelevíziókészülék” kifejlesztése és árusítása. Ez utóbbit olyan (fekete-fehér) készüléknek képzelte el, amely nem nyújt a rászorulóknak gyakorlatilag főlősleges szolgáltatásokat (mint pl. sokcsatornás csatornaváltó), egyszerű, megbízható és főleg olcsó: az ára 5000 (netán 4000) forint körül lett volna. Hasonló elképzelést fogalmazott meg négy évvel később Vásárhelyi Mária is: „Miközben műszakilag egyre bonyolultabb készülékeket hoznak forgalomba, úgy tűnik, elfeledkeznek a tévé-nélküliekről. Holott érdemes lenne elgondolkodni egy olyan »néptelevízió« szükségességéről, amely egyszerű konstrukciója következtében olyan áron kerülne forgalomba, hogy azok számára is elérhető lenne, akik a jelenleg árusított készülékeket – magas árak miatt – esetleg soha nem tudják megvásárolni.”⁵⁹ A javaslatokból nem lett semmi, a készülékek átlagára pedig folyamatosan tovább emelkedett. Minthogy a pártállami rendszer hivatalos ideológiájával nem egyezett a meglévő készülékek árának megemelése, az áremelés tipikus formája az újabb és újabb típusok piacra dobása volt, amelyek ára már lehetett magasabb az előző típusénál.

1973-as tanulmányában e sorok írója felidézte *Brády Zoltán* és *Zolnay Pál* szociografikus ihletettségű, díjnyertes televíziós dokumentumfilmjének, az „Özveggy Farkasné”-nak alábbi részletét:

- „Miből él, Erzsi néni?
 - Én a háromszáz forint nyugdíjamból élek.
 - Hogy tetszik beosztani?
 - Főllírtam... Rádió tíz forint, a villany negyven forint, a kéményseprő öt forint, kenyér hat forint, cukor huszonegy forint, húsleves tizennégy forint, zsír negyvenöt forint, burgonya tizennégy forint, tea és citrom tizenöt forint, mosópor és szappan huszonkét forint, paprika egyhatvan, nem, tízhatvan! Levelezés tíz forint, gyufa négy forint, liszt tizenkét forint, petróleum négy forint.”⁶⁰
- Özveggy Farkasné tehát többet költött rádió-előfizetésre, mint kenyérre. Hat forintból akkoriban két kiló kenyeret lehetett venni, ezt osztotta be egy hónapra. Özveggy Farkasné (és a többi „özveggyfarkasné”) nem nézhette meg saját televízióján a róla készült díjnyertes tévéfilmet, mert nem volt televíziója, és feltehetőleg élete végéig nem is lett.

Ha összehasonlítjuk özveggy Farkasné helyzetét egy mai minimál-nyugdíjassal (2006-ban: havi 25 800 Ft⁶¹) feltűnik, hogy a létfenntartáshoz szükséges árucikkek, szolgáltatások egymáshoz viszonyított árai mennyire átrendeződtek. Akkoriban özveggy Farkasné hús havi nyugdíjából vehetett volna egy átlagos tévékészüléket, a mai kis-nyugdíjas viszont kéthavi nyugdíjából vehetne egy, a mai viszonyok közt átlagos készüléket. (Megjegyzendő, hogy a mai készülék műszaki színvonalában toronymagasan áll az 1970-es készülék felett, azaz relatíve olcsóbban sokkal többet nyújt.)

2002 óta a kormány átvállalja a televízió-előfizetési díjat, amely már sok éve a rádió-előfizetési díjat is tartalmazza.⁶² A kormány azonban nem vállalt (hat)ta át a kábeltellevíziós előfizetési díjakat, amelyek nagyban függenek az előfizetett csatornák számától és jellegétől. Egyes szolgáltatóknál vannak szociális csomagok, és a három országos program (M1, RTL Klub, TV2) mindenütt díjtalanul fogható. A tipikusnak tekinthető családi csomagok ára a minimális nyugdíj mintegy 15%-a, mintegy 2800 Ft (2006). 1970-ben az 50 forintos tévé-előfizetési díj (amelyért két magyar és esetleg egy-két szomszédos országbeli programot lehetett fogni), és a 10 forint rádió-előfizetés együtt özveggy Farkasné 300 forintos nyugdíjának 20%-át tette (volna) ki. De özveggy Farkasnének nem volt televíziója.

A XXI. század elején a lezajlott technológiai forradalom és a piaccgazdaságra való áttérés hatására a tömegkommunikáció elemi szolgáltatásainak igénybevétele kisebb hányadot köt le a lakosság bevételeiből, mint harminc évvel ezelőtt. Értelmezhetjük mindezt a társadalmi egyenlőség ideáljának megvalósulását elősegítő szerény résztényezőként? A válasz mindenképpen igen. De hozzá kell tennünk, hogy miközben a televíziózásban lezajlott ez a folyamat, új (tömeg)kommunikációs eszközök jelentek meg, amelyek új egyenlőtlenségi feszültségeket hoztak létre. Arról sem feledkezhetünk el, hogy – miközben a tömegkommunikációs eszközök terén jelentős átalakulás történt – az érintett rétegek létfenntartási kiadásai nőttek. Kijózanító végiggondolni, hogy – bár az 1970-es szegények, kisnyugdíjasok, tanyai öregek jó része ma már nincs köztünk – a szegények rétege újratermelődött, netán bővült is. Akik pedig az 1970-es szegé-

nyek közül időközben meghaltak, döntő többségükben úgy távoztak el, hogy életük végéig érdemben nem javult a helyzetük.

Televíziós ellátottság 2002-ben

Az előző vizsgálat után harminc évvel, 2002-ben vajon melyik készülék vagy szolgáltatás lehet alkalmas az indikátor szerepére? 2002-ben az AGB felmérése szerint (6. táblázat) a háztartások 99%-ában van televíziókészülék (97%-ban színes), ezen belül 32%-ban egynél több tévé van. A színes tévé elterjedtsége annyira általánossá vált, hogy elvesztette indikátor szerepét.

6. táblázat

Színes tévé, videó, műhold, kábel a háztartásokban 2002-ben, a felnőtt lakosság %-ában

Színes tv	97
Videó	60
Műhold, AM-mikró vagy kábeltévé	65
Ezen belül parabolaantenna	9

Forrás: AGB.

A videokészülék használatához villanyáram és tévé kell. Mivel ez utóbbi kettő közelítőleg 100%-osan elterjedt,⁶³ a videó használatát már csak két tényező befolyásolja: a vásárlóerő és a személyes törekvés. A videokészülék nagyobb „kezelési kihívást” jelent, azaz sokak (különösen az idősebbek) számára a beszerzése nem vonzó. A készülék drága, a kazetták beszerzése vagy kölcsönzése körülményes, és meg is terheli egy kis jövedelmű család pénztárcáját. (Ma a DVD-lejátszó a felvevő és lejátszó VHS videomagnóhoz képest részleges helyettesítő termék.)

Kérdésvetetésünk szempontjából a legérdekesebb a műhold–AM-mikró–kábeltévé-ellátottság (a továbbiakban összefoglaló néven *sokcsatornás televíziózási lehetőségnek* nevezzük). A sokcsatornás televíziózási lehetőség egyrészt anyagi kérdés (előfizetés és/vagy speciális vevőkészülék kell hozzá), másrészt földrajzi dimenziója is van. A kábeltévé nem mindenütt férhető hozzá, leginkább a fővárosban, legkevésbé a községekben. Az utóbbi időben, amióta az egyik szolgáltató műholdról vehető magyar és magyarul beszélő külföldi csomagot is kínál, a műholdas vételi lehetőség technikai értelemben kiegyenlítő szerepet játszik a városok és a községek között.

Mit jelent a sokcsatornás televíziózás lehetősége? Míg a földi adásokat gyakorlatilag mindenki foghatja, a műholdas közszolgálati adókat már sokkal kevesebben. Még kevesebben tudják behangolni azokat a politikai (pl. Magyar ATV) vagy ismeretterjesztő (pl. Spektrum) műsorokat, melyek nyújtására a törvény nem kötelezi a szolgáltatókat. A HBO mint külön díjas csatorna előfizetését műszaki és anyagi korlát is behatárolhatja. Végül nagyon sok

sajátos, „elit” adó (mint például a német 3Sat és a német–francia Arte) többnyire nem kerül be a kábelszolgáltatók csomagjaiba, ezért csak saját parabolaantennával foghatók (7. táblázat). Ez utóbbiakra többszörös társadalmi korlát működik – hasonlóan a van Dijk-féle digitális hozzáférési tényezőkhöz –, ugyanis motiváció, nyelvtudás, pénz, kulturális háttér is kell ezen adások vételéhez és élvezetéhez.

7. táblázat

Egyes tévéműsorok foghatósága a háztartásokban, 2002-ben, a felnőtt lakosság %-ában

m1	98
TV2	95
RTL Klub	94
m2	57
Duna TV	56
Magyar ATV	44
Spektrum	38
HBO (kódolt, külön díjas csatorna)	7
3Sat, Arte, nem csomagbeli adók	9

Forrás: AGB.

A sokcsatornás televíziózás elterjedtségét a lakóhely összefüggésében nézzük (8. táblázat).

8. táblázat

Sokcsatornás tévézés lakóhelytípusok szerint, 2002-ben (4 éves és idősebb lakosok, a lakosság %-ában)

Budapest	83,9
Megyeszékhely	81,9
Város	63,3
Község	47,6

Forrás: AGB.

Azaz 2002-ben a községi lakosok 47,6%-ának volt sokcsatornás vételi lehetősége, viszont 52,4%-uk csak a földi vétellel fogható tévéműsorokat (a közszolgálati m1-et és a két nagy kereskedelmi csatornát, az RTL Klubot és a TV2-t) tudta nézni.

Ha összehasonlítjuk a sokcsatornás tv-vétel elterjedtségének (2002-es) megoszlását a tévékészülék-ellátottság harminc évvel azelőtti (1972-es) adataival (l. a 4. táblázatot), azt találjuk, hogy a Budapest és a községek közötti *kommunikációs*

megosztottság napjainkban jóval nagyobb, mint 30 évvel ezelőtt. Míg 1972-ben Budapest és a községek tévékészülék-ellátottsága között 19,3 százalékpontnyi különbség volt, addig 2002-ben a főváros és a községek sokcsatornás tévévételi ellátottsága között 36,3 százalékpont különbséget találunk. Ez akkor is jelentős különbség, ha figyelembe vesszük, hogy harminc év alatt sok urbanizáltabb község kapott városi rangot. (Ha ezek ma is községnek számítanak, bizonyára javítanak a statisztikát.) A különbség azonban ez esetben sem egyenlítődni ki, hiszen 2002-ben a városok (amelyek nem megyeszékhelyek) 20,3 százalékponttal voltak Budapesttől lemaradva.⁶⁴

Természetesen vitatható, hogy a kétféle tévéellátottság: az egyszerű készülékellátottság és a sokcsatornás vételi ellátottság párhuzamba állítható-e; szólnak érvek mellette és ellene is. Ellene szól, hogy a tévékészülék beszerzése kettős terhelést jelent: egyszeri beruházást, plusz (a mindenkor viszonyok szerinti) nem jelentéktelen havi előfizetési díjat. Ezzel szemben a sokcsatornás ellátottság csak a műholdas vétel esetén jár jelentősebb egyedi beruházási költséggel. Havi költsége a technológiák többsége (kábel, AM-mikró, előfizetéses műholdvétel) esetében jelentős, csak a szabadon fogható műholdak vételére díjtalan (viszont kevés a szabadon fogható magyar csatorna, és ami van, az sem ugyanazon a műholdon van). Az összehasonlíthatóság mellett szól, hogy mindkét esetben mintegy 15 év telt el a szolgáltatás beindulása és a vizsgálati adat kelete között: 1957–1972 a televíziózásban, és 1987–2002 a sokcsatornás vételben.

Hasonlóan van Dijkhez, aki a *digitális megosztottság* mélyülését mutatta ki több összefüggésben, itt a (televízióvételi) *kommunikációs megosztottság* növekedését mutattuk ki magyar adatok másodelemzése alapján.

Kiegyenlítő jelenségek a sokcsatornás televíziózásban

A mai magyar viszonyok között a sokcsatornás televízióvétel iránti igényt többféle technológiai és/vagy üzleti modellben lehet kielégíteni. Miközben – mint az előző fejezetben láttuk – a sokcsatornás televíziózás összességében jelenleg még növeli a kommunikációs megosztottságot, ha megnézzük a technikai megoldások szerinti megosztást, érdekes jelenségre figyelhetünk fel (9. táblázat).

A négy fő vételi lehetőség mindegyike más-más kötöttséget, illetve választást, eltérő műszaki, illetve költségvonzatokat testesít meg. Az alaplehetőség a földi vétel, három magyar országos műsorral. A másik három lehetőség (kábel, AM-mikró, parabola) gyakorlatilag egymás *helyettesítő termékeinek* tekinthetők.

9. táblázat

Televíziós vételi megoldások a lakóhely szerint, 2003-ban (a 4 éves és idősebb lakosok %-ában)

	Kábel	AM-mikró	Parabola	Földi
Budapest	74,1	5,9	2,6	17,4
Megyeszékhely	77,4	0,0	4,6	18,0
Város	54,3	0,9	7,1	37,7
Község	33,0	2,1	11,3	53,6
Országos	54,1	2,0	7,4	36,5

Forrás: AGB.

Ha valakinek a háza előtt nem halad el a kábel, egyénileg gyakorlatilag nincs lehetősége elérni a szolgáltatást. Ha viszont ott van a műsortovábbító kábel, akkor dönthet, hogy előfizet-e vagy sem, és ha igen, akkor melyik csomagra, milyen költséget vállalva. (Két kábelszolgáltató közül viszont szinte sehol sem választhat.)

A parabola esetében fordított a helyzet: a műholdvétel az országban mindenütt, elhagyott helyeken is rendelkezésre áll. Csak azt kell eldönteni, megveszik-e műholdvevőt, és hogy ingyenes műsorokat, vagy fizetős csomagot néznek-e rajta. A kábelnél tehát kemény technikai korlát van, és azon túl a pénzügyi korlát viszonylag puhább, a műholdnál pedig csak pénzügyi korlát van.⁶⁵ A 9. táblázatban látható a kábeles vétel esetén az elterjedtség sorrendje:

1. Megyeszékhely
2. Budapest
3. Város
4. Község

A legnagyobb arányban tehát a megyeszékhelyek lakosai használják a kábelvételt, amely a megyeszékhelyek nagyobb bekábelezettségének a következménye. Mindenesetre ez a sorrend többé-kevésbé megfelel sztereotípiáinknak: „felül” a rangos városok, „alul” a községek.

Egészen más sorrendet kapunk azonban, ha a parabolaantennás vétel elterjedtségét nézzük:

1. Község
2. Város
3. Megyeszékhely
4. Budapest

Ez a szokott rangsornak pontosan a fordítottja. Hogyan lehet, hogy a többnyire „elmaradott” köz-

ségek a hi-tech megoldást jelentő, saját parabola-antennás műholdvétel terén az élre kerültek? A magyarázat nagyon egyszerű, és az előbbiekből következik. A kábeles vételre a községek nagy részében esély sincsen, ezért a községi lakosok közül azok, akikben megvan a hozzáférés *motivációs szintje* (van Dijk), helyettesítő termékként a – mint láttuk – földrajzi kötöttségek nélkül igénybe vehető parabolaantennához fordultak, amely költségeiben sem tér el lényegesen a kábeles hozzáféréstől.⁶⁶

Az AM-mikró (márkanévén AntennaMikro) szolgáltatás témánk szempontjából a parabolaantennás vételhez hasonlít, azzal a korlátozással, hogy fennállása óta csak Budapest agglomerációjában, és az adóra való rálátás feltételével teszi lehetővé a műsorvételt.

Találunk-e lakóhelytípus szerinti kommunikációs megosztottságot, netán szakadékat e három eszköz esetében? Igen, találunk mindháromnál, a számok ezt sugallják. Ha viszont a számok mögé nézünk, azt találjuk, hogy a parabola „megosztottsága” tulajdonképpen a kábel megosztottságának (majdnem pontos) tükröke, azaz: egy *korrekciós, esélyegyenlőség-növelő* folyamatot tükröz, és nem az egyenlőtlenséget növeli, mint azt – felületesen szemlélve, az összefüggésekről elfeledkezve – gondolhatnánk. Ilyen helyzetet csak az egymást funkcionálisan *helyettesítő termékek* esetében figyelhetünk meg.

A tanulság: ha vannak helyettesítő termékek, akkor ezeket együtt, egy *összefüggérendszer részeként* kell kezelnünk a megosztottsági elemzésekben, különben életidegen eredményekre juthatunk. Vagy máshonnan nézve: az egyenlőtlenségekhez vezető folyamatok elemzése közben figyeljünk fel az egyenlősítő folyamatokra is, amelyek hol szerényebb, hol jelentősebb mértékben előmozdítják az emancipációt – mint példánkban a parabolaantenna a községi televízió nézők egy részénél.

Az internet Magyarországon

Az internet hazai terjedését végiggondolva, fel kell vetnünk a kérdést: mit is nevezünk pontosan internetnek? Gondolatmenetünk szempontjából elég, ha megállapítjuk, hogy az interneten

- az univerzális és globális hálózaton;
- csomagkapcsolt rendszerben, közös protokoll alapján;
- a kilencvenes évek elejétől grafikus felhasználói felületen, a World Wide Web keretében;
- számítógépes kommunikáció folyik.

Erre az alapra épültek rá különböző funkciók és szolgáltatások: adatállományok le- és feltöltése, levelek küldése, fórumok, levelezőlisták, írásbeli

csevegés (chat), honlapok, hang- és videoállományok továbbítása, fájlcsere stb.

Az internet magyarországi terjedése során is megfigyelhető, hogy több olyan számítógépes kommunikációs funkció (pl. modemcsatlakoztatás), amely ma egyértelműen az internethez kapcsolódik, kezdetben más (nem internetes) technológiák alapján honosodott meg.

Előzmények a kilencvenes évek közepéig

A rendszerváltozás előtt a hidegháborús gyanakvás maradványai⁶⁷ még a nyolcvanas években is erősen behatárolták a számítógépes kommunikációs módszerek terjedését, különösen az államhatárokat átlépő számítógépes kommunikációt.⁶⁸ A hazai műszaki elit élénk figyelemmel kísérte a CMC (Computer Mediated Communication) technológiákat, amelyek az OMFB (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság) számos tanulmányában előkelő helyen szerepeltek.

Semleges országok és nemzetközi szervezetek⁶⁹ segítségével magyar tudósok már rá tudtak kapcsolódni bizonyos nagy nemzetközi adatbankokra. Komoly fejlődést jelentett, amikor a nyolcvanas években az OMIKK (Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár) térítéses szolgáltatásként bevezette a hazai kutatók számára az adatbázis-lekérdezést. A nyolcvanas évek végén zajló felpozíció idején megfigyelhető volt, hogy a társadalmi mozgalmak és a civil szféra műszaki érdeklődésű aktivistái segítségével elkezdte használni a számítógépes kommunikáció bizonyos kezdeti lehetőségeit.⁷⁰

„A magyarországi kutatás-felsőoktatás-közgyűjtemények számítógép-hálózati háttérének megvalósítását célul kitűző Információs Infrastruktúra Fejlesztési (IIF) Program 1986-ban indult. A programot az akkor még szerény méretű szakembergárda felkészültségére és tapasztalataira támaszkodva az MTA és az OMFB kezdeményezte, illetve támogatta.”⁷¹

A rendszerváltozás után a tilalmak gyorsan eltűntek, és ha a gazdasági helyzet miatt visszafogottan is, de szerves, természetes fejlődés kezdődött. Jelentős volt a külföldi példák,⁷² a betelepülő külföldi cégek és az ideérkező külföldiek közvetítő szerepe. Ekkoriban főként a tudományos intézetek, a nagyobb egyetemek és könyvtárak tudtak kapcsolódni az internethez. A kilencvenes évek első felében Magyarországon az ún. akadémiai szférán kívül elérhető csatlakozási lehetőséget a CompuServe szolgáltató biztosította, amely dedikált technológiával (nem a TCP/IP-vel) működött.

Az internet-hozzáférést szolgáltatók üzleti modellje 1995 körül kezdett kialakulni.⁷³ Ez – és a hazai internetadminisztráció (szokás) jogi helyzetének bizonyos rendeződése – volt az előfeltétele, hogy a kilencvenes évek közepétől kezdve terjedően van a cégek internetes kapcsolata, majd hálózati megjelenése.

Az internet terjedése hazánkban 1995-től napjainkig

A magánemberek internet-hozzáféréséről kevés a korai adat. A 10. táblázat tényleges adatai 1998-tól kezdődnek, az 1995–1997-es adatok a szerző megalapozott becslésén alapulnak.⁷⁴

10. táblázat

A magyar háztartások internetellátottsága (1995–2003)

	(ezer)	%
1995*	6	0,18
1996*	17	0,45
1997*	26	0,70
1998	56	1,54
1999	97	2,63
2000	131	3,60
2001	194	5,35
2002	237	6,27
2003	338	8,92

Forrás: AGB, éves alapozó felvételek (ES).

* A szerző becslése.

Meg kell jegyeznünk, hogy a *World Internet Project* (WIP) keretében végzett hazai vizsgálatok a fentiekénél némileg magasabb értékeket adnak: 2001: 6%, 2002: 8%, 2003: 12% és 2004: 14% – ennek oka feltehetően az eltérő kutatási módszerekben kereshető.⁷⁵

Az internethasználat másik fontos színtere a munkahely. „A magyarországi 5 fősnél nagyobb cégek körében a vállalati internet-előfizetések száma az 1999-es 8 százalékról kiindulva [...] a 2004. év végére elérte a 78 százalékos penetrációt. Ezzel a kelet-európai régióban Lettország, Litvánia, Bulgária és Románia hasonló mutatóit előzzük meg. (Az EU15 átlaga 90%...) A szélessávú csatlakozási mód az internettel rendelkező vállalkozások körében 53 százalékot ér el, ez a lettekénél és a litvánokénál rosszabb, de jobb a csehek, a szlovákok és a lengyelek arányainál. [...] Ha a szélessávú előfizetések arányát az összes vállalatban belül nézzük, akkor a magyar adat 38%-os. (Az EU15-

ben a vállalatok 55%-a [...] rendelkezik szélessávú internet előfizetéssel.)”⁷⁶ Ugyanakkor a vállalati alkalmazottaknak csak 38%-a használt már internetet a munkahelyén, és még kevesebb: csak 14% használ napi munkájához internetre kapcsolt számítógépet.⁷⁷

Az államigazgatásban egy 2003. év végi vizsgálat azt találta, hogy „a központi és a területi szervek esetében az internethasználat teljes körű volt, a helyi dekoncentrált szervek (például munkaügyi központok, földhivatali, ÁNTSZ-kirendeltségek) körében viszont csupán 70 százalékos volt az internet-penetráció.”⁷⁸

A magyar iskolák számítógép- és internetellátottságában, illetve -használatában meghatározó szerepe van az 1997-ben beindított *Sulinet* programnak. A Sulinetnek kiemelkedő szerepe van a hazai digitális megosztottság csökkentésében is – erről még szó lesz. Az iskolai szféra helyzetéről 2003 májusában készült teljességre törekvő felmérés.⁷⁹ Ennek adatai szerint a mintegy 4800 iskola 47%-ában volt Sulinetkapcsolat, míg 49%-uk rendelkezett sulinetes hálózaton kívüli internetkapcsolattal. Összességükben a felmérés idején az iskolák 85%-a rendelkezett valamilyen internetkapcsolattal.⁸⁰ Mint ismeretes, a Sulinet program a középiskolákkal kezdődött, és csak az utóbbi időben folyik az általános iskolák felzárkóztatása. Egy 2003. decemberi felmérés az általános iskolák körében 83%-os internetpenetrációt talált, míg a középiskoláké már teljes volt.⁸¹

Az OM Oktatási Informatikai Stratégiája feladatnak tűzi ki 2005-re minden magyarországi közoktatási intézmény csatlakoztatását a Sulinet hálózathoz, széles sávon és emelt szintű szolgáltatásokra alkalmas technológiával, a Közháló Program részeként.⁸² Valamennyi idézett felmérés megegyezik abban, hogy – bár az internetpenetráció terén iskolai szinten az ellátás teljessé válik – az iskolákon belüli helyzet nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. A számítógépek többsége elavult, csak kis hányaduk csatlakozik az iskola internetkapcsolatára, a tanári szobák 40%-ában nincs számítógép, és ahol van, ott is csak 2-3 darab, kevés a számítógépes labor, a diákok csak nagyon szűk időhatárok között tudnak számítógépet és internetet használni stb. A Sulinet program azonban ezekkel a béklyókkal együtt érte el eredményeit a fiatalok „internetbeavatása” terén.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kilencvenes évek második felében egy-két tízezerről két-

százezer fölé nőtt a hazai internetezők tábora. Ez még mindig elég szűk, speciális elitet jelentett, de már nem volt elhanyagolható – sem üzletileg, sem a társadalmi nyilvánosság szempontjából. A kétezres évek közepén viszont a hazai fiatal és felnőtt lakosság közel egyharmada használja már valamilyen formában és gyakorisággal az internetet (11. táblázat).

11. táblázat

Az internethasználat terjedése Magyarországon
(A 14 éves és idősebb lakosság %-ában. Rendszeres használó: legalább hetente)

	Használó	Rendszeres
2001	17	14
2002	21	17
2003	25	19
2004	29	21

Forrás: WIP.⁸³

A Sulinet program jelentőségét mutatja, hogy a 14–17 éves fiatalok körében az internethasználat 2004-re elérte a 89%-ot,⁸⁴ és joggal feltételezhető, hogy amint az általános iskolákban is javul az internethez való tanulónkénti hozzáférés, ez az érték gyakorlatilag a 100%-hoz közelít majd.

Az internet terjedése és a digitális megosztottság: a lakóhely típusa

A szakirodalom számos helyén olvashatjuk, hogy a digitális megosztottság egyik fontos dimenziója a lakóhely típusa.⁸⁵ Ugyanezt igazolták a szerzőnek a kommunikációs megosztottságra a televíziókészülék-ellátottsággal kapcsolatos régebbi kutatásai (I. fentebb és Szekfü 1972), valamint a sokcsatornás televízióvétellel kapcsolatos AGB-adatok ugyancsak fentebbi másodelemzése. Több felmérés adataiból is az derül ki, hogy hazánkban a lakóhelytípus szerinti digitális megosztottság egyelőre nem csökken, hanem növekszik (12. táblázat).

Mint látjuk, öt év alatt az otthoni internetpenetráció országos átlagban 8,7 százalékponttal nőtt. Mivel azonban a községekben és a vidéki városokban a növekedés mértéke átlag alatti volt, ezeknek a településeknek az „ellátottsági távolsága” Budapesttől és a megyeszékhelyektől nem csökkent, hanem növekedett. 1998-ban a községek lakóinak mindössze 0,2%-a élt internettel ellátott lakásban, öt év alatt ez az arány 4,6%-ra, azaz huszonhá-

romszorosára nőtt. Ugyanebben a négy évben a budapesti lakosok internetellátottsága 18,6 százalékponttal növekedett, azaz a községi és a budapesti adat közti 1998-as 5,1 százalékpontos különbség ahelyett, hogy csökkent volna (azaz, hogy a községek „felzárkóztak” volna), jelentősen, 19,3 százalékponttal nőtt. Az ezzel a mértékkel mért lemaradás tehát közel megnégyszereződött, ennyit tárgalt a „digitális szakadék”.

12. táblázat

Az otthoni internet-hozzáférés terjedése Magyarországon I. (1998–2002)
(A 4 éves és idősebb lakosság %-ában)

	1998	2003	Növekmény
Budapest	5,3	23,9	18,6
Megyeszékhely	2,1	15,2	13,1
Vidéki város	1,0	6,9	5,9
Község	0,2	4,6	4,4
Országos	1,8	10,5	8,7

Forrás: AGB.

A másik idézett kutatásban pedig azt látjuk, hogy kicsit más típusú (háztartási, nem személyi) adatokkal mérve, a jelenség szintúgy érvényes: az ebben a kutatásban mért 2002-es 13 százalékpontos lemaradásból két év alatt 20 pontos lemaradás lett, pedig a községek is fejlődtek – csak hogy a főváros jóval gyorsabban fejlődött, ezért a különbség nőtt, a szakadék tovább mélyült (13. táblázat).

13. táblázat

Az otthoni internet-hozzáférés terjedése Magyarországon II. (2002–2004)
(A háztartások %-ában)

	2002	2004	Növekmény
Budapest	16	26	10
Megyeszékhely	9	17	8
Vidéki város	5	13	8
Község	3	6	3
Országos	7	14	6

Forrás: WIP.

A településtípus szerinti elemzés azért is méltó kiemelt figyelmünkre, mert a lakóhely mint szociológiai tényező jelentős részben közbülső változóként értelmezhető. Magyarázó ereje főként abból ered, hogy milyen emberek élnek ma Magyaror-

szágon községekben. (Sok az idős ember, az iskolázatlan, a szegény, a mezőgazdasági dolgozó, a nyugdíjas, az egyedülálló, idős nő, és sok a roma. És fordítva: kevés a fiatal, kevés a tanuló, és így tovább.)

Vajon ki lehetne-e küszöbölni a lakóhelytípus változóját a kommunikációs megosztottsági vizsgálatokból? Ma még nem, mert ma a lakóhelytípus olyan vezetékes és vezetékek nélküli *kommunikációs sajátosságokat* sűrít magába (más településtípusokhoz képest jóval nagyobb valószínűséggel), amelyek *valamennyi lakosának meghatározzák* a kommunikációs adottságait – jórészt függetlenül a lakosok egyéni jellemzőitől.

Ezek a „sajátosságok” (l. részletesen később) döntően a vezetékes távközlés adottságaiból következnek, kisebb részük pedig a rádiófrekvenciák elosztásából. Amíg a vezetékes távközlés mai súlya megmarad a kommunikációban, addig a településtípus erős változó marad. Ha a vezetékek nélküli, földi és műholdas távközlés az ország egész területén minden szempontból versenyképes lesz a vezetékeskel, akkor elképzelhető, hogy a kommunikációs megosztottságban a településtípus (és az itt most nem tárgyalt regionalitás) tényezői háttérbe szorulnak, majd el is tűnhetnek. Ehhez azonban az kell, hogy a vezetékek nélküli kommunikációnak egyenértékű kínálata legyen a vezetékeskel árban, műszaki paraméterekben, és (ahol ez számít) tartalmi kínálatban. Ha ez a feltételrendszer megvalósul, akkor is lesz különbség a megyeszékhely és a község lakóinak kommunikációs adottságai között, de ezt nem a lakóhelytípus földrajzi meghatározottságai fogják meghatározni, hanem „csak” az, hogy ők milyen emberek: idősek vagy fiatalok, képzetek vagy sem, jómódúak vagy szegényebbek.

Ma a községek jelentős részében a városból kiköltözött jómódú vállalati vezető is kommunikációs hátrányokat szenved. A szélessávú internetkapcsolat többnyire szóba sem jöhet, nincs kábeltelevíziós hálózat, ezért kábelmodemet sem használhat. Mobiltelefonnal a közepes sebességű „2,5 G” szinten (GPRS, EDGE technológiák) létesíthet internetkapcsolatot, a másik két lehetőséggel szemben aránytalanul drágán, és a mai előfizetési konstrukciókban kizárólag az adatmennyiségtől függő díjjal. A nagyobb sebességű 3G (UMTS-technológia) kapcsolatra jó ideig nem számíthat, hiszen azt a szolgáltatók nem kötelesek országos lefedettségig kiépíteni, és egyelőre nem is fogják.⁸⁶ Ennyit a digitális hátrányról.

Tegyük hozzá a kommunikációs hátrányokat: mobiltelefonján az esetek túlnyomó részében drágábban telefonál, mint a vonalas telefonon. Ha tud,

körülményesen és drágán tud faxolni. A földi tv-vételhez a térerő valószínűleg gyenge, feltehetően drága antenna kell. Kábel híján csak műholdas előfizetéssel tud televíziós választékhoz jutni, és a csomagból jelentős adók hiányozhatnak. Rádiózásban, hacsak a község nem a budapesti agglomerációban van, lényegesen kisebb a választék, mint a fővárosban, a különbség mennyiségi és minőségi szempontból is jelentős.

Mai tudásunk szerint nem számíthatunk arra, hogy az ország minden zugában rendelkezésre álljanak a vezetékes hírközlési lehetőségek, illetve hogy a ma vagy kizárólag, vagy főleg a fővárosban sugárzó jelentős rádióadók a jelenlegi technikával országossá válnak.

Az új, vezetékek nélküli technológiákkal azonban van Dijk-i *materiális vagy fizikai hozzáférés* a belátható jövőben, a területi eltérésektől függetlenül is megvalósulhat. (Ahogy a mobiltelefonján belül ez meg is valósult: a lefedettség országos, a díjak nem függenek a területtől.) A televíziózásban a meglévő műholdas, valamint a várható földi digitális rendszerek hozhatják meg a kiegyenlítődést. A rádiózásban a földi digitális műsorszórás kiegészítheti az internetes és a műholdas rádió. Az internet-hozzáférésben pedig a szélessávú mobil internet és a különböző WiFi (drót nélküli internet-átvitel) eljárások hozhatnak megoldást – de mindez csak akkor, ha a szolgáltatókat a piaci verseny vagy az állami szabályozás rákényszeríti a hordozó technológiától független internetszolgáltatási díjszabások alkalmazására.

Az internet terjedése és a digitális megosztottság: az életkor

Ha megnézzük az internet otthoni használatának terjedését a különböző életkori csoportokban bemutató 14. táblázatot, nagyon világos és egyértelmű képlet rajzolódik ki.

2003-ban a magyar lakosságnak kerekén 11%-a⁸⁷ tudott otthonából internetezni. Öt év alatt ez az érték 9 százalékponttal növekedett. Minden korcsoportban növekedett a hozzáférők aránya, mindenütt az átlagnál jobban vagy annak megfelelően – egyetlen kivétellel. Az 1998-ban amúgy is a leggyengébben ellátott 60 év felettiek gyarapodtak a legkisebb arányban (mindössze 2,5 százalékponttal). Ez valódi digitális szakadék: a 60 év felettiekhez képest az összes többi korcsoport 3–5-ször jobban el van látva otthoni internet-hozzáféréssel.

14. táblázat

Az otthoni internet terjedése az egyes életkori csoportokon belül (1998–2003)

Életkor (év)	1998	2003	Növekmény (%)
4–7	1,8	10,4	8,6
8–12	1,4	11,7	10,3
13–17	3,1	15,2	12,1
18–29	2,6	12,9	10,3
30–39	1,9	12,2	10,3
40–49	2,6	14,4	11,9
50–59	1,3	10,1	8,7
60–x	0,4	2,9	2,5
Országos átlag	1,8	10,5	8,7

Forrás: AGB.

Megjegyzés: az adat a kiskorúak esetében is azt jelenti, hogy x %-uk él internetes háztartásban. Természetesen ebből nem következik, hogy a 4 éves gyerek biztosan használja az internetet.

Megjegyzést érdemel még a legjobban ellátott csoport: a 13–17 évesek 15,2%-ának van otthon internet-hozzáférése. Talán nem tévedünk, ha e mögött az adat mögött is a Sulinet program kisugárzását sejti. Feltehetően az iskolában szerzett pozitív (és negatív: sok gyerekre kevés gép) élmények hatására sok gyerek kért és kapott szüleitől internetre kapcsolt számítógépet.

Amennyire egyértelmű az idős emberek esetében a digitális szakadék léte, annyira nem lehet egyformán kezelni ezt a megosztottságot más megosztottságokkal. Ahhoz, hogy elemezni és értékelni tudjuk a helyzetet, illetve hogy tennivalókat, szociálpolitikai szempontokat fogalmazzunk meg, bele kell élnünk magunkat az idős emberek helyzetébe. Idézzük fel újra a van Dijk-féle megosztottsági modellt!⁸⁸

A 14. táblázat, miszerint a hatvan éven felülieknek 2,9%-a rendelkezik internet-hozzáféréssel, a „materiális hozzáférésről” tájékoztat bennünket. De mögéje képzelhetjük a többi kategória, különösen a „motivációs” és a „készségi” hozzáférés problémáit is. Meg kell különböztetnünk a friss nyugdíjast és az agastyánt, a teljes szellemi frissességben élő, és a többé-kevésbé leépült, valamint a fizikailag ép idős embert, illetve a mozgás- és látászervi problémákkal küszködőt. A fizikai-életkori lehetőségek különbözősége miatt mindegyik alcsoport esetében más-más lesz a motivációs szint, és el fognak térni a készségek. Addig is, amíg az idős korra vonatkozó vizsgálatokba bekerülnek az internethasználat szempontjai, a legtöbb, amit tehetünk, ha felbontjuk az „idős életkor csomagot”, és nem a megszokott sztereotípiákhoz igazítjuk javaslatainkat, hanem az idős emberek egyedi helyzeteihez. Ha egy képzeletbeli skálán helyezünk el ezeket az eseteket, az egyik végen ott találjuk a friss nyugdíjasokat, akik jobb anyagi helyzet esetén otthon, rosszabb esetén közös-

ségi hozzáférési helyen az internetet is aktívan felhasználják a világhoz fűződő kapcsolataik szinten tartására. A skála másik végén pedig azok az idős emberek vannak, akik szervi és/vagy szellemi problémák miatt meg sem próbálják az internet használatát; számukra legfőképpen családtagok, szociális munkások, mentorok hívhatnak le szükség szerint információkat, vagy tölthetnek ki online nyomtatványokat, kérelmeket.

Az idős emberek és az internet viszonyának végiggondolása segíthet bennünket abban, hogy a digitális megosztottság problémáját ne csak a fizikai eszközök meglétében vagy meg nem léteiben érzékeljük, és hogy megoldásként a társadalmi aktivitás széles skáláját, és ne csak egy fizikai készülék esetleges beszerzését fontoljuk meg.

Az internet terjedése és a digitális megosztottság: a jövedelmi helyzet

Nem meglepő, hogy a jövedelem dimenziójában markáns megosztottságot kapunk, hazánkban ugyanis az internet otthoni használata nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően költséges⁸⁹ (15. táblázat).

15. táblázat

Az otthoni internet terjedése a jövedelmi csoportokban (1998–2003)

(A 4 éves és idősebb lakosság %-ában)

	1998	2003	Növekmény
Felső 20%	6,6	29,5	23,0
Második 20%	1,1	9,9	8,8
Harmadik 20%	1,5	8,3	6,8
Negyedik 20%	0,9	4,2	3,3
Alsó 20%	0,4	4,1	3,7
Országos átlag	1,8	10,5	8,7

Forrás: AGB.

A társadalom jövedelmi felső ötödében háromszor nagyobb a hozzáférések aránya, mint a következő kettő ötödében. A negyedik és az utolsó ötöd egymáshoz viszonyítva körülbelül azonos szinten van, nagyon lemaradva az első háromtól. Ez a két csoport öt év alatt nem tudott arra a szintre eljutni, ahol a felső ötöd öt évvel ezelőtt tartott. A digitális megosztottság öt év alatt jelentősen megnőtt. A két szélső jövedelmi csoport ellátottságának különbsége öt éve 6,2 százalékpont volt, ma 25,4 százalékpont. (Ne feledjük el, hogy a jövedelmi megosztottság alján igen sok közszéki lakos és idős ember található. Itt tehát egymást erősítő negatív faktorokat találunk.) Az alsó két ötödbe tartozó

emberek még jó néhány évig jellemzően csak közösségi elérési pontokon keresztül férhetnek hozzá az internethez.

Digitális megosztottság és kommunikációs megosztottság: egy konkrét példa (internet-hozzáférés és sokcsatornás televíziózás)

A jelen tanulmány egyik alapvető megállapítása, hogy a digitális megosztottsághoz hasonló jelenségek a régebbi kommunikációs eszközök esetében is felmerültek. Volt már szó arról, hogy a századfordulón, amikor gyakorlatilag minden háztartásban volt színes tévékészülék, a sokcsatornás televíziózás lehetősége vagy lehetetlensége lett a televíziózásban az igazi választóvonal. Az elmúlt öt év távlatában a rendelkezésre álló AGB-adatok segítségével megvizsgálhatjuk a kétféle megosztottság összefüggéseit (16. táblázat).

16. táblázat

Az otthoni internet-hozzáférés és a sokcsatornás tv-vétel összefüggése (1998–2003)
(A 4 éves és idősebb lakosság %-ában)

	1998	2003
A: Nincs internet, nincs sok csatorna	35,4	35,6
B: Nincs internet, van sok csatorna	62,8	53,9
C: Van internet, nincs sok csatorna	0,1	0,8
D: Van internet, van sok csatorna	1,7	9,7

Forrás: AGB.

A kétféle megosztottság a jelek szerint erősen összefügg. A legmegrázóbb azonban a táblában rögzített időbeliség, és pedig az időbeli változás hiánya az „A” sorban. Azok az emberek, akikről itt szó van, csak földi televíziós vétellel rendelkeznek, azaz három csatornát foghatnak összesen, internet-hozzáférés pedig nincs az otthonukban. Más vizsgálatok alapján sejthető, hogy újságot, könyvet is az átlagnál kevesebbet olvasnak, és sok köztük a többszörösen hátrányos helyzetű ember. Ennek a csoportnak az aránya öt év alatt gyakorlatilag *semmit sem változott!* Ma is ugyanúgy kb. három és egynegyed millió ember tartozik ebbe a csoportba, mint öt évvel ezelőtt.

A csak három földi tévécsatornát nézők között 1998-ban is aránytalanul kevés volt az otthoni internettel rendelkező személy: mindössze 0,1% (l. „C” sor). Akiknek 1998-ban sokcsatornás tévénézési lehetőségük volt, már akkor 1,7%-ban rendelkeztek otthoni internettel. De míg az előbbiek között ez az arány öt év múlva sem éri el az 1%-ot, az utóbbiak között, akik sok csatornát nézhetnek a tévében, 2003-ra az otthoni internetelérés aránya 9,7%-ra nőtt (l. „D” sor).

Az internetes digitális megosztottság tehát ráakadódik a televíziózási kommunikációs megosztottságra, a kettő egymást súlyosbítja. Az időbeli dinamika alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a csak három földi adót fogni tudók közül („A” sor) szinte senki nem tudott átkerülni a sokcsatornás vételi lehetőségbe. Ma viszont az internetellátottságban sokkal jobban le vannak maradva a sokcsatornás televíziózási lehetőséggel rendelkező embertársaiktól, mint öt évvel ezelőtt.

Összefoglalás: az ezredforduló (magyar) embere, és a kommunikáció technológiai előtörténetének vége

Az internettel megszületett egy példátlanul sokoldalú, multimediális kommunikációs eszköz. Általános elterjedésével lezárulhat az emberiség kommunikációjának technológiai előtörténete. Az általános elterjedésig azonban még hosszú idő van hátra, és az adatok azt mutatják, hogy ebben a hosszú, átmeneti időszakban a különböző nemzeteket, társadalmi rétegeket elválasztó digitális szakadék vagy megosztottság egyre szélesedik.⁹⁰ Hiába fejlődik ugyanis a hátrányos helyzetű csoport, az előnyös helyzetben lévő csoport nagyobb ütemben fejlődik, tehát a köztük lévő távolság, a szakadék, a megosztottság nem csökken, hanem nő. Ugyanakkor megfogalmazhatók olyan csoportszintű, helyi, országos és nemzetközi szintű stratégiák, amelyek a megosztottság növekedése ellen hatnak.

Magyarország köztes helyzetben van: kommunikációs – és ezen belül – digitális hozzáférési mutatói nem érik el a legfejlettebb nyugat-európai, észak-amerikai és délkelet-ázsiai országok szintjét, ugyanakkor jóval magasabbak a világ nagyobb felét alkotó szegényebb országok mutatóinál. Köztes helyzetünkből következik, hogy nemzeti jövedelmünk és egyéb tényezők alapján⁹¹ hosszabb időt fog igénybe venni a háztartási szintű ellátottság felzárkózása a fejlettebb országok színvonalára, ugyanakkor van lehetőségünk közösségi megoldások révén az internet-hozzáférés lehetőségét a lakosság többsége számára elfogadható feltételekkel megteremteni. E tekintetben (is) úttörő szerepet játszott hazánkban a *Soros Alapítvány*, amely elsőnek indított ingyenes e-mail szolgáltatást, és több éven át pályázati rendszerben ingyenes internet-hozzáféréseket (és bizonyos oktatási-képzési segítséget) nyújtott több száz magyar civil szervezetnek, és több tucat városi könyvtárnak.

Jelentős költségvetési erőforrások árán általánossá vált a közkönyvtárakban az internet-hozzáférés.

Az utóbbi évek legfontosabb fejleményei voltak: a Sulinet program és az *e-Magyarország* pontok rendszerének kiépítése. A Sulinet program keretében gyakorlatilag teljessé vált az iskolarendszer bekapcsolása az internetbe, és bár az iskolai számítógépek száma még messze nem elegendő, minőségük, illetve az informatikaoktatás is hagy kívánnivalókat maga után, mégis elmondható, hogy a felnövekvő nemzedékek több éve gyakorlatilag 100%-ban digitális „írás-olvasás tudással” hagyják el a középiskolákat és a legtöbb általános iskolát.

Hogyan fogalmazhatjuk meg a (főleg: digitális) kommunikációra vonatkoztatva *Petőfi* kérdésére a választ: „Ha majd a bőség kosarából/ Mindenki egyaránt vehet?”

- Bárki társaloghat/levelezhet bárkivel, ennek nincsenek sem jogi, sem technikai, sem gazdasági akadályai, azaz sem a hatalom, sem a műszaki korlátok, sem a pénz hiánya nem gátolja meg az emberek egymás közötti, személyközi, szabad kommunikációját.
- Bárki közölheti gondolatait akár az egész emberiséggel, azaz van olyan közeg, amely az emberek közleményét hozzáférhetővé teszi a világon bárhol élő embertársak számára. A világháló ebben az értelemben olyan globális hirdetőtáblaként működik, amelynek kapacitása korlátlan, és ahová bárki kitűzheti „céduláját”.⁹²
- Bizonyára kialakulnak a „sok az egynek” kommunikáció új formái (például a sokféle tudás, vélemény vagy akarat integrációja az internet által lehetővé tett módon), és ha az így integrált tudást, véleményt vagy akaratot visszacsatolják a sokasághoz, akkor a „sok a soknak” lehetősége is kiteljesedhet.

Fontos, hogy világosan lássuk, mi következik, és mi nem következik abból, ha ez a digitális kommunikációs „bőségkosár” közel jut a megvalósuláshoz. Az még nem következik belőle, hogy létrejön a *motivációs hozzáférés* egyenlősége, azaz még sokáig lesznek olyan embertársaink, akik „nem akarják” az internetet használni. Mint van Dijk hangsúlyozza,⁹³ a „have-not” – vagyis akiknek nincs hozzáférésük – személyek jelentős része egyben „want-not” személy, aki nem is akar digitálisan kommunikálni. Több kutatásban elemezték az elzárkózás okait,⁹⁴ és – nem meglepő módon – azt találták, hogy az elzárkózók között nagyon sok az idős, iskolázatlan, netán fogyatékkal élő személy. Náluk feltehetőleg a jövőben sem az fogja jelenteni a megoldást, hogy valamely közösségi hozzáférési

ponton használnák az internetet; esetenként egy családtag, vagy más segítő néz meg számukra az interneten valamely fontos tartalmat. (Történetileg hasonló helyzet volt, amikor az írástudatlan katonáknak a század írnoka írta meg a hazaküldendő levelezőlapokat, és olvasta fel nekik a válaszokat.)

A *materiális hozzáférés* értelmében létrejöhet az alapszintű kommunikációs esélyegyenlőség, vagyis a kétirányú (interaktív) kommunikáció technikai feltételei elvileg mindenkinek rendelkezésére állnak majd. Hazánkban hosszú ideig a közösségi hozzáférésnek hiánypótló szerepe lesz, azaz csak az alapszintű egyenlőség valósul meg, széles sávú internet-hozzáférés még sokáig nem lesz minden magyar otthonban.

A *készségi hozzáférés* három területén ugyan folyamatos, de egyenlőtlen fejlődés várható. Nem következik be azonnal a hatékony használathoz szükséges készségek, rutinok kialakulása, és sokan nem tesznek szert a szükséges nyelvtudásra sem. A technikai feltételek kialakulásából még nem következik, hogy az emberek akárcsak közel egyenlő mértékben értsék a politikai, gazdasági, tudományos, művészeti közleményeket; de az sem, hogy ezek kellő számban és minőségben, ingyen vagy megfizethető áron rendelkezésre álljanak. Végül a fentiekből automatikusan nem következnek olyan társadalmi viszonyok (szociális piacgazdaság, demokrácia, kulturális fejlődés), amelyek lehetővé tennék a kommunikációs technika által kínált lehetőségek kibontakoztatását, és ezek harmonikus alkalmazását az egyén és a köz javára.

Tizenöt évvel a rendszerváltozás után hazánkban sem magától értetődő a *jogi-politikai* kommunikációs esélyegyenlőség, azaz hogy a hozzáférésnek ne legyenek sem jogi, sem politikai korlátai, ne cenzúrázzák az új eszközöket (szabályozásra és önszabályozásra továbbra is lesz szükség). A nemzetközi viszonyokra kitekintve azt is meg kell állapítanunk, hogy a jövőben is lehetnek olyan országok, ahol az országhatárt kommunikációs határként is kezelik. A technikai-gazdasági fejlődés megteremti a *lehetőségét* a jogi-politikai esélyegyenlőség megvalósulásának, sőt, még nyomást is jelenthet ebbe az irányba.

„A társadalmi egyenlőtlenségeknek az a természetük, hogy ha nem történik határozott erőfeszítés az ellenkező irányba, spontánul növekszenek. A piaci társadalomra ez különösen igaz. Az államszocia-

lista kísérlet bizonyította, hogy a piac kiiktatása nem megoldás. Egy társadalom struktúrája nem formálható akarattal, a hatalom túlsúlya a társadalmat, a gazdaság piactalanítása a gazdaságot sorvasztja el. Ám a kísérlet azt is igazolja, hogy olyan egyenlőtlenségcsökkentő, kirekesztés-ellenes törekvések, amelyek nem ütköznek a többség érdekeivel, és nem járnak a szabadság súlyos korlátozásával, legitimálhatók.⁹⁵

Tehát nem valamiféle felhőtlen utópia bekövetkezését jósolhatjuk meg, azt viszont igen, hogy technikai és – remélhetőleg – gazdasági szempontból mindenki számára *megnyílik egy kommunikációs tér*, amelynek nyilvános szférákkal való „belakása”, „benépesítése”, illetve az emberiség – és ezen belül – a magyarság számára való hasznosítása folyamatos társadalmi és politikai kihívást jelent.

Jegyzetek és hivatkozások

- ¹ Rimóty–Hajnóczy–Magyar (szerk.), 1937 (reprint: 1990) alapján.
- ² Uo. p. 30.
- ³ Uo. p. 30.
- ⁴ A Magyar Királyi Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1899. p. 54.
- ⁵ Uo. p. 56.
- ⁶ Uo. p. 57.
- ⁷ Uo. p. 56.
- ⁸ Forrás: Statisztikai Évkönyvek.
- ⁹ Lajtha (szerk.) 1991. p. 188.
- ¹⁰ Tilesch Leoné postaműszaki főtanácsos szíves közlése.
- ¹¹ Lajtha (szerk.), 1991. p. 134.
- ¹² Fischer, 1992. p. 35.
- ¹³ Szabó, 1989.
- ¹⁴ E sorok írója gyermekkorában 1946-tól egy budapesti VIII. kerületi, Baross utcai polgári lakásban élt, ahol a nappaliban két konnektor volt egymás alatt: egy fehér, élő, a 110 voltos áramnak, és egy fekete, halott, melyről azt mondták: ez volt a Telefonhírmondóé.
- ¹⁵ Grósz, 1979. p. 129.
- ¹⁶ Glázer Jenő tanulmányát idézi: Gábor, 1993. p. 162–165.
- ¹⁷ Korábban ugyan többen, köztük maga Puskás Tivadar is közvetítettek telefonvonalon színházi és opera-előadásokat, azonban ezek a közvetítések csak néhány ember számára voltak (fülhallgatóval) hallgathatók, többnyire egy távolabbi vendéglő attrakciójaként, és nem váltak rendszeres műsor-sugárzássá.
- ¹⁸ Erről is: Gábor, 1993. p. 122–145.
- ¹⁹ A tízéves Magyar Rádió. Budapest, 1935, hasonló kiadás: Budapest, 1995. p. 14.
- ²⁰ KSH Statisztikai Évkönyv 1924–1925. p. 173. Ha másképp nem jelöljük, a rádió-előfizetési adatok forrása a továbbiakban mindig a KSH megfelelő évi statisztikai évkönyve.
- ²¹ „A felvett híryanag rendszerint olyan természetű, hogy az nemcsak egy, hanem valamennyi hírügynökséget érdekl. Az ilyen híryanag közvetítésére a rádió (távíró, hiszen 1919-ben vagyunk – Sz. A.) volt az önként adódó, legmegfelelőbb hírtovábbító eszköz. [...] Az első kirendeltség mű-

- ködését 1919. február 9-én kezdte meg.” (Rimóty et al., 1937, p. 162.)
- ²² Fontos kivétel a tengeri SOS rádiótávirat: egy a soknak, one-to-many, azonban a rádiótáviratok döntő többsége egy adótól egy bizonyos másik vevőhöz irányult, és a mások által való vétel lehetőségét káros mellékkörülménynek ítélték, így ezt gyakran rejtjelezéssel akadályozták.
- ²³ A tízéves Magyar Rádió, i. m. p. 8.
- ²⁴ Olyannyira, hogy az értékes tőzsdei adatokat rejtjelezve közzétették, hogy csak az előfizetők használhassák őket.
- ²⁵ 1925. január 20-án e sorok írójának nagyapja, dr. Karafiáth Jenő interpellált is a parlamentben a rádiórendelet ügyében. L. Gergely András: A Magyar Rádió megalakulása és első évei (= Frank, 1975). p. 45.
- ²⁶ Az itt nem tárgyalható, bár igen érdekes folyamat részleteiről I. Gergely i. m., valamint Ormos (2000).
- ²⁷ A tízéves Magyar Rádió, i. m. p. 9.
- ²⁸ Vö. Rogers, 1995 (1962).
- ²⁹ Gergely, i. m. p. 19.
- ³⁰ Bokor–Kováts, 1978. p. 92–93.
- ³¹ Váradi, 1975.
- ³² Gergely, i. m. p. 22.
- ³³ Ormos Mária könyvében ehhez a szöveghelyhez a következő, részben jogos kritikát fűzi: „nota bene: oda még sokáig nem vitte el”. Ormos, i. m. p. 138.
- ³⁴ Lajtha (szerk.) 1991. p. 187.
- ³⁵ KSH Statisztikai Évkönyvek 1930 és 1937, p. 173., illetve 215.
- ³⁶ Lajtha (szerk.) 1991. p. 188.
- ³⁷ Glatz Ferenc: Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és Rádió (1927–1937). = Frank (szerk.), 1975. p. 49–101.
- ³⁸ Glatz, i. m. p. 78.
- ³⁹ Uo. p. 83.
- ⁴⁰ „Az Országgyűlés 1949. december 20-án szavazta meg azt a törvényt, amely 1950. január 1-jével Budapesthez csatolt 7, addig önálló várost és 16 nagyközséget. Budapest tehát éppen fél évszázada létezik a mai határai között.” Sipos András: Nagy-Budapest kialakulása = História, 2000. 5–6. sz. p. 45–48.
- ⁴¹ KSH Statisztikai Évkönyv 1970. p. 493.
- ⁴² Sok visszaemlékezésben bukkan fel a néprádió, közülük is kiemelkedik Lázár Ervin írása az *Európai Utas* 2002. 2. számában: Lázár Ervin: Petőfi-ház – 1952 nyara (részletek): <http://www.europaiutas.hu/2002/15.htm> (utoljára megtekintve: 2005. július 30.)
- „A múlt héten Sárszentlőrincen jártam a Duna tévé *Szerelmes földrajz* című produkciójának forgatásakor. Ahogy ebben a faluban illendő, fölkerestük a Petőfi-emlékhelyeket – tudva-lévő, hogy 1831-től két esztendeig az itteni evangélikus algimnázium tanulója volt a kis Petőfi Sándor. Süti a nap a főutcát, ragyog előttünk az ősi ház fehér homloka. Forog a kamera. Nekem meg mik járnak a fejemben? [...] Közben megszólal a néprádió. A néprádió egy közepeske doboz, elől vászon borítása van és két gombja. Az egyik gomb a készülék be- és kikapcsolására szolgál, a másik az állomásváltó. Egy kattintás jobbra Budapest I., egy kattintás balra Budapest II. Vagy akkor már megvolt a Kossuth és Petőfi elnevezés? Szégyenszemre nem tudom. Csak annyit tudok, hogy július tizenkilencedikétől, amikor Paavo Nurmi a helsinki olimpiai stadionban meggyújtotta a lángot, éppen elég volt ez a két adó is. Szepesi hangja töltötte be az étert. Mi történik Otaniemi-ben, az olimpiai faluban? Harsognak az újságok. A nagy Szovjetunió először indul olimpián. Majd most meglátjátok. Petőfi egykori szobájában szól a néprádió, talán ő is hallja, hogy Csermák Jóska a világon elsőnek

- túldobta a hatvan métert, az meg egyenesen petőfis, ahogy Takács Károly pisztolylövő előre megírja bajnoki nyilatkozatát. Nem szereti a sebtiben összetakolt dolgokat. És halljátok? A mi Ödink is érmes lett! Távolugrásban a két amerikai mögött harmadik Földessy Ödön! Sárszentlőrinc, Gyöng és Alsórácegres egy bronzéremmel járult a hihetetlen sikerhez. Tizenhat aranyérem, tíz ezüst és tizenhat bronz. Felmérhetetlen siker!"
- ⁴³ Bokor-Kováts, 1978. p. 92–93.
- ⁴⁴ van Dijk, 2005. p. 22.
- ⁴⁵ A készség szintű hozzáférés („skills access”, uo.) ettől még kulcsfontosságú marad – nem mindegy, hogy mennyire értjük meg a rádióban hallottakat, és mihez tudunk kezdeni a kapott információkkal.
- ⁴⁶ L. erről a korábban a Westley-Maclean modellről írottakat.
- ⁴⁷ „Az új adóval való kísérletezés idején a vezető főmérnök váratlanul üzemi hibát fedezett fel. Megfeledezve a nyitott mikrofonról, erősebb kifejezésekben vezette le bosszúságát. Másnap a panaszoslevelek tömege árasztotta el a postakísérleti állomást. Senki se gondolta, hogy ennyi amatőr legyen Magyarországon.” A tízéves Magyar Rádió, i. m. p. 9.
- ⁴⁸ Bereczky-Békés, 1967.
- ⁴⁹ Váradi, 1975.
- ⁵⁰ Szekfü, 1973. p. 49.
- ⁵¹ Szekfü, 1973. p. 9.
- ⁵² Az 1972-es adatok forrása mindig Szekfü, 1973.
- ⁵³ Vásárhelyi, 1977. p. 56.
- ⁵⁴ Vásárhelyi, 1977. p. 48. és 49.
- ⁵⁵ Békés, 1966.
- ⁵⁶ Kovács János: Cha-cha-cha, 1981.
- ⁵⁷ Szekfü, 1973. p. 36.
- ⁵⁸ Szekfü, 1973. p. 91–106.
- ⁵⁹ Vásárhelyi, 1977. p. 56.
- ⁶⁰ Szekfü, 1973. p. 91., idézve a *Valóság* 1970. 10. sz. alapján.
- ⁶¹ <http://www.magyarorszag.hu/ugyintezo/ugyleirasok/szocell/nyugell/oregnyugd#paragr7> (Utoljára ellenőrizve: 2005. febr. 12.)
- ⁶² Ezt az intézkedést pártállástól függetlenül sokan vitatják, ugyanis a közszolgálati műsorszórás függetlenségét biztosító médiapolitikai intézkedéscsomagnak lényeges eleme, hogy a közszolgálati tévé és rádió bevétele normatív módon szabályozott összeg legyen. Logikusnak tűnik ezt az adóként beszedett készülékhasználati (előfizetési) díjhoz kötni, amely egyben erősítené a polgároknak azt az érzést, hogy a közszolgálati tévét és rádiót az adófizetők tartják fenn, így viszont a lakosságnak, és nem a kormánzatnak tartoznak felelősséggel.
- ⁶³ A nyolcvanas években még érvényesült egy beszerzési sorrend: akinek nem volt színes tévéje, nem vett videokészüléket.
- ⁶⁴ További kisebb torzítást okozhat az összehasonlításban, hogy az 1972-es adat felnőttekre, a 2002-es pedig a 4 évesnél idősebb teljes lakosságra vonatkozik. Erre is azt mondhatjuk azonban, hogy a torzítás mértéke nem lehet akkora, hogy a fentebb bemutatott összefüggést hatálytalanítsa.
- ⁶⁵ Az egyszerűség kedvéért most eltekintünk attól, hogy sokan bonyolultabbnak érzik a műholdas vétel műszaki rendszerét és kezelését, mint a kábelését.
- ⁶⁶ Az elemzés tovább árnyalható, ha figyelembe vesszük, hogy a parabolaantennás műholdvételeknek is több megoldása létezik – analóg és digitális, szabadon fogható műsorok, hazai szolgáltató fizetős csomagjai, vagy külföldi fizetős csatornák, legális, féllegális előfizetések, kalózkártyák. A fenti elemzés érvényét azonban ez a sokféleség nem befolyásolja, ezért részletezésétől most eltekintünk. Ugyanígy nem elemezzük most azokat az okokat, amelyek a városi és fővárosi tévénezők egy kis részét a parabolaantenna használatára vezetik.
- ⁶⁷ Igen sok számítástechnikai eszközt, alkatrészt és technológiát (amelyeket az ún. COCOM-lista tartalmazott) tilos volt exportálni a kommunista országokba.
- ⁶⁸ A szerző személyes emléke, hogy 1986-ban egy flopilemez külföldre vitelekor hivatalos igazolás kellett arról, hogy az nem tartalmaz államtitkot.
- ⁶⁹ Például Ausztriában az IASA, Laxenburg.
- ⁷⁰ BBS (Bulletin Board System) elektronikus „faliújságok”, Zöld Pók környezetvédelmi hálózat stb.
- ⁷¹ <http://www.iif.hu/index.php?headline=tortenet&text=tortenet.html&menu=menu-tort.html> (Utoljára ellenőrizve: 2006. aug. 12.)
- ⁷² Például Digital City, Amsterdam.
- ⁷³ A WWW és a böngészők terjedésével rohamosan szorultak vissza a dedikált technológiájú szolgáltatók, így a nálunk úttörő szerepet játszó CompuServe is.
- ⁷⁴ Az internetkapcsolatra vonatkozó kérdést az AGB 1998 óta teszi fel. Ugyanettől kezdve megkérdezik azt is, hogy három évnél régebben van-e hozzáférése az illető háztartásnak. Ebből a három évvel ezelőtti állapotra utaló kérdésből végeztem becslést, amelynek pontossága azonban lényegesen kisebb, mint az adott évre vonatkozó válaszokból előállt adatnak.
- ⁷⁵ Dessewffy-Fábián, 2004.
- ⁷⁶ Karajánlisz et al., 2005. p. 23.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Az Információs Társadalom helyzete Magyarországon 2003. végén, Magyar Információs Társadalom Stratégia és Monitoring Jelentések No. 33. Készítette: Kopint – Társi. Ismerteti Karajánlisz et al. 2005. p. 30.
- ⁷⁹ Infonia – ITTK: Országos Közoktatási Informatikai Felmérés, gyorsjelentés OM, 2003. május.
- ⁸⁰ Molnár Szilárd szíves közlése.
- ⁸¹ Az Információs Társadalom helyzete Magyarországon 2003. végén, Magyar Információs Társadalom Stratégia és Monitoring Jelentések No. 33. Készítette: GKI Gazdaságkutató Rt. az IHM megbízásából. – Idézi: Karajánlisz et al., 2005. p. 36.
- ⁸² Oktatási Informatikai Stratégia. Oktatási Minisztérium, 2004. március 26. p. 28.
- ⁸³ Dessewffy-Fábián, 2004.
- ⁸⁴ Uo.
- ⁸⁵ Gyakran említenek egy másik, földrajzi alapú különbséget is, a regionalitást, vagy a városi/mezőgazdasági (urbánus/agrárius) szembeállítást.
- ⁸⁶ „A T-Mobile a Budapest háromnegyedét lefedő harmadik generációs hálózata augusztus 26-án elindította kereskedelmi 3G szolgáltatását.” (kiemelés tőlem – Sz.A.) Utoljára letöltve: 2005. szept. 1. http://www.t-mobile.hu/egyeni/rolunk/sajtokozlemenyek/sajtokozlemeny_20050826.shtml
- ⁸⁷ A WIP magyar adata 12%, a 14 év feletti lakosságra, azaz gyakorlatilag azonos. L. Dessewffy-Fábián, 2004.
- ⁸⁸ A van Dijk-i kategóriák, ahogy korábban összefoglaltuk:
1. *Motivációs hozzáférés* (azaz belső késztetés a digitális technológiák használatára).
 2. *Materiális vagy fizikai hozzáférés* (számítógép és internet-hozzáférés birtoklása, vagy lehetőség ezek és a tartalmak használatára).
 3. *Készségi hozzáférés* – ez háromféle digitális készség birtoklása:

- a) *operacionális*: a számítógépek és hálózati csatlakozások működtetésének készsége;
- b) *információs*: a források elképesztő gazdagságából az információ megkeresésének, kiválasztásának, feldolgozásának és alkalmazásának készsége;
- c) *stratégiai*: a készség, hogy valaki mindezt az információt stratégiai módon alkalmazza a saját társadalmi helyzetének javítására.
4. *Használati hozzáférés*: az alkalmazások (a programok) száma és változatossága, használati idő.
- ⁸⁹ L. az OECD vásárlóerő paritáson végzett összehasonlítását: <http://www.oecd.org/dataoecd/43/7/2767152.xls>
- ⁹⁰ van Dijk, i. m.
- ⁹¹ Ehrlich, 1993.
- ⁹² Fontos megjegyeznünk, hogy követelményrendszerünknek nem része, hogy bárki „ingyen” levelet küldhessen egyszerre a világ x milliárd lakosának „postaládájába”. Azaz a „one-to-many”, az „egy a soknak” típusú kommunikáció éppen ezzel társadalmilag korlátozandó, keretek közt tartandó. Az ezredforduló tapasztalata, hogy a nullához közelítő költséggel kiküldhető kéretlen levelek, mint „push” típusú kommunikáció, az üzleti (és kisebb részben a politikai és vallási) szféra kinővéseinek tekintendők, és a kommunikációs „környezetszennyezés” egyik formájaként negatív hatást fejtenek ki.
- Az „egy a soknak” típusú kommunikáció társadalmilag elfogadható formája tehát alapvetően a „pull” típusú kommunikáció lesz, azaz lehetővé tenni az üzenet befogadását bárkinek, aki ezt maga kezdeményezi, például megkeresi és meglátogatja a honlapunkat.
- ⁹³ van Dijk, i. m. p. 28.
- ⁹⁴ Például az ARD/ZDF 1999 vagy az Internet.hu sorozat eddigi két kötete. (Z. Karvalics László–Dessewffy Tibor, 2003.; Dessewffy Tibor–Fábián Zoltán–Z. Karvalics László, 2005.)
- ⁹⁵ Ferge, 2000.

Irodalom

- AGB (az AGB Hungary által évente elvégzett ún. alapozó felmérések vonatkozó adatai).
- ANGELUSZ Róbert: A láthatóság görbe tükrői. Budapest, Új mandátum, 2000. 307 p.
- BÉKÉS Ferenc: A televízió és a társas kapcsolatok. Közvéleménykutatás 1966/2. A Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztály kiadványa. Budapest, 1966.
- BERECZKY Pál–BÉKÉS Ferenc: Országos rádióhallgatottsági és tv-nézettségi felmérés a felnőtt lakosság körében. Közvéleménykutatás 1967/8. A Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztály kiadványa. Budapest, 1967.
- BOKOR Judit–KOVÁTS Ildikó: Tömegkommunikációs adattár I. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975.
- BOKOR Judit–KOVÁTS Ildikó: Tömegkommunikációs adattár II. Rádió, televízió. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1978.
- CASTELLS, Manuel: The Information Age: Economy, Society, and Culture. I–III. Oxford, 1996–1998.
- CASTELLS, Manuel: The Internet Galaxy. Oxford, 2001.
- CSEMELY Ákos (szerk.): Írások az Internet és a média világáról, 2002. Budapest, Média Hungária, 2002. 408 p.
- DESSEWFFY Tibor–FÁBIÁN Zoltán–Z. KARVALICS László (szerk.): Internet.hu: a magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2. Budapest, Gondolat, Infonia Alapítvány, 2005.
- DESSEWFFY Tibor–FÁBIÁN Zoltán: A World Internet Project legfrissebb eredményei: alapadatok. Előadás az Informá-

- ciós Társadalom Szakmai Napok című konferencián, 2004. nov. 23.
- DESSEWFFY Tibor–Z. KARVALICS László: Az Új Törvénykönyv. = Kritika, 31. köt. 1. sz. 2002. p. 2–5. www.ithaka.hu
- FERGE Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 346 p.
- FERGE Zsuzsa: Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. = Szociológiai Szemle, 2002. 4. sz. p. 9–33.
- FISCHER, Claude: America Calling: A Social History of the Telephone to 1940. Berkeley – Los Angeles – London, 1992.
- FRANK Tibor (szerk.): Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből 1925–1945. Budapest, 1975. 438 p.
- GÁBOR Luca (szerk.): Telefonhírmondó. Budapest, Magyar Rádió, 1993. 179 p.
- GARNHAM, Nicholas: Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information. London, 1990.
- GRÓSZ E. András: A telefonhírmondó – a világ első szórakoztató rádiója = Rádió és Televízió Szemle, 1979. 4. sz. p. 125–133.
- GRÓSZ E. András: A telefonhírmondó műsorairól. = Jel-Kép, 1980. 1. sz. p. 117–123.
- GUNKEL, David J.: Second thoughts: toward a critique of the digital divide. = New Media & Society, 5. köt. 4. sz. 2003. p. 499–522. <http://www.gunkelweb.com>
- HABERMAS, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. 2. kiad. Budapest, Századvég, Gondolat, 1993. 395 p.
- HACKER, Kenneth L.–van DIJK, Jan: Digital Democracy: Issues of Theory and Practice. London, Sage Publ., 2000.
- HELLER Mária–RÉNYI Ágnes: A nyilvánosságfogalom kommunikációelméleti megközelítéseiről. = Jel-Kép, 2000. 1. sz. p. 69–94. Újraközölve = HORÁNYI Özséb (szerk.): Kommunikáció II. – A kommunikáció világa. 2. bőv. jav. kiad., H.n., é.n., p. 231–253.
- HOMOKI Máté: Internethasználat tudás-szegény társadalmi térben. Szociológia szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest, 2002.
- HORÁNYI Özséb (szerk.): Kommunikáció I–II., Budapest, 1977–1978.
- HORÁNYI Özséb (szerk.): Kommunikáció I–II., 2. bőv. és jav. kiadás. Budapest, 2003.
- KARAJÁNNISZ Manolis et al.: Az elektronikus hálózati kommunikáció társadalmi, gazdasági és kormányzati hasznosítása Magyarországon: Résztanulmány a Nemzeti Szélessávú Stratégiához, 2005. febr. 7. NSZS2005_RP1_Helyzet Ertekeles_20050207_v3.0
- KEANE, John: Média és demokrácia. Budapest, Helikon, 1999. 155 p.
- KEANE, John: Structural Transformations of the Public Sphere. = Digital Democracy: Issues of Theory and Practice. Eds. Hacker, Kenneth–van Dijk, Jan. Sage Publ., 2000. p. 70–89. Első megjelenés = The Communication Review, 1. köt. 1. sz. 1995. p. 1–22.
- KOVÁCSI János: Cha-cha-cha, 1981.
- LAJTHA György (szerk.): Postamémók szolgálat második 50 éve, 1938–1988. Budapest, 1991. Előzményét l. Rimóty et al., Budapest, 1937 és 1990.
- MOLNÁR Szilárd: A magyar netizen. Budapest, ITTK, 2000. <http://www.ittk.hu/infinit/2000/0713/> [2005. aug. 8.]
- National Telecommunications and Information Administration: Falling through the Net: Defining the Digital Divide (1999). <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/ftn99/contents.html> [2005. aug. 1.]

- NYÍRI J. Kristóf (szerk.): A 21. századi kommunikáció új útjai. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet, 2001. 294 p.
- ORMOS Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós: pokoljárás a médiában és a politikában, 1919–1941. Két köt. Budapest, PolgART, 2000. 843 p.
- Pew Internet and American Life Project, 2005. <http://www.pewinternet.org> [2005. aug. 8.]
- PINTÉR Róbert: Magyarország – a rejtőzködő információs társadalom tézise. = Infinit Hírlevél, 2003. október 2–október 30. = eVilág, 2003. október. 4–7. = Kultúra és Közösség, 2003. 4. sz. p. 89–93.
- RÉT Zsófia: Taszítások és vonzások: Az internethasználat terjedését meghatározó tényezők Magyarországon. Szociológia szakdolgozat. Budapest, ELTE BTK, 2003.
- RIMÓTY Mihály–HAJNÓCZY Vilmos–MAGYARI Endre (szerk.): Postamémők szolgálat, 1887–1937. Budapest, 1937. 2. hasonmás kiad. Budapest, Távközlési Könyvkiadó, 1990. Folytatását I. Lajtha György (1991).
- ROGERS, Everett M.: Diffusion of Innovations. New York, The Free Press, 1995. (Első kiadás: 1962)
- S. MOLNÁR Edit–SEMJÉN Anita: A rádióműsorok hallgatottsága – a televízió-műsorok nézettsége. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1969.
- SÁRKÓZY Erika–BUDA Béla (szerk.): Közéleti kommunikáció. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001. 138 p.
- SCHÖN, Donald A.–SANYAL, Bish–MITCHELL, William J. (eds.): High technology and low-income communities: prospects for the positive use of advanced information technology. Cambridge, Mass., London, MIT Press, 1999.
- SELHOFER, Hannes – HÜSING, Tobias: The digital divide index: a measure of social inequalities in the adoption of it. 2002. www.empirica.biz [2005. aug. 8.]
- SZABÓ Máté (szerk.): Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Budapest, MTA PTI, 1997. 344 p.
- SZABÓ Miklós: A Telefonhírmondó kezdő évei. = Postaműzumi Évkönyv, Budapest, 1989. p. 31–45.
- SZAKADÁT István: A digitális kultúra és a világháló mint alternatív nyilvánosság. = Sárközy Erika–Buda Béla (szerk.): Közéleti kommunikáció. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001.
- SZALAI, Alexander (Sándor): Future Implications of Recent Advances in Communications Technology. New York, 1972.
- SZEKFÜ András: Televízió és rádió készülékellátottság. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok 1972. 138 p.
- SZEKFÜ András: Az új kommunikációs technikák és társadalmi relevanciájuk. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1980. 28 p.
- SZEKFÜ András: A tömegkommunikáció új útjai. Budapest, Kossuth Kiadó, 1984. 102 p.
- SZEKFÜ András: Intruders Welcome? The Beginnings of Satellite Television in Hungary. = European Journal of Communication, 4. köt. 1989. p. 161–171. Utánközlés = Europe Speaks to Europe. International Information Flows between Eastern and Western Europe. Ed. by Jörg Becker and Tamás Szecskő. Oxford, 1989. p. 156–165.
- SZEKFÜ András: Az ezredvégi ember kommunikációja. = Dalos Rimma–Kiss Endre (szerk.): Ezredvégi ember. Budapest, Friedrich Ebert Alapítvány, 1999. p. 209–214.
- SZEKFÜ András (társszerző): Magyar válasz az Információs Társadalom kihívásaira. Szakértői anyag a Miniszterelnöki Hivatal részére, szerk.: Havass Miklós–Lengyel Veronika. <http://www.iif.hu/~lengyel/valasz/MV.doc> [2005. aug. 9.]
- SZEKFÜ András: A szélessávú szolgáltatások elterjedésének lehetőségei. Előadás a PKI Tudományos Napokon, 2001. nov. 21. = Szélessávú szolgáltatások. Budapest, 2001.
- SZEKFÜ András: Next Generation Networks – the Social Approach. Előadás a PKI Next Generation Networks konferencián, 2002. május 7. = NGN – What Does It Mean? Budapest. http://www.hte.hu/rendezvenyek/rendezv_2002/ngn2002/szekfu.pdf [2005. aug. 10.]
- SZEKFÜ András: Hozzáférés a technikához – hozzáférés a nyilvánossághoz? Előadás a Pécsi Tudományegyetem „A nyilvánosság új színterei” című konferenciáján, 2003. november 6. Pécs.
- SZEKFÜ András: Das Mediensystem Ungarns. = Hans-Bredow-Institut: Internationales Handbuch Medien, 2004–2005, Baden-Baden. p. 632–642.
- SZLAZSÁNSZKY Ferenc: Nem telefonféria – megszakadt a K-vonal. = HETEK, 1998. márc. 7. <http://hetilap.hetek.hu/index.php?lap=6&rovat=11>
- University of California, Los Angeles, Center for Communication Policy (2003): The UCLA Internet report: Surveying the digital future, year three. Los Angeles, 2003. <http://www.ccp.ucla.edu/pages/internet-report.asp> [2005. aug. 8.]
- van DIJK, Jan: The Deepening Divide: Inequality in the Information Society. London [etc.], Sage Publ., 2005. 248 p.
- VÁRADI László: Kinek nincs rádiója? = Rádió és Televízió Szemle, 1975. 2–3. sz.
- VÁSÁRHELYI Mária: Háztartások tömegkommunikációs kiadásai: 1964–1975. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1977. 98 p.
- WESTLEY, B. H.–MacLEAN, M. S. Jr.: A Conceptual Model for Communications Research. = Journalism Quarterly, 34. köt. 1957. p. 31–38. Magyarul: A közvetlen kommunikációtól a tömegkommunikációig. = Horányi Örséb (1977) Kommunikáció I. Budapest, 1977. p. 103–111.
- WILSON, Ernest J. III.: Closing the Digital Divide: An Initial Review. Washington, Internet Policy Institute, 1999. <http://internetpolicy.org/briefing/ernestwilson0700.html>. Letöltve a www.archive.org/bol [2005. aug. 10.]
- WINSTON, Brian: Media Technology and Society. London, Routledge, 1998.
- Z. KARVALICS László–DESSEWFFY Tibor (szerk.): Internet.hu: a magyar társadalom digitális gyorsfényképe. Budapest, 2003. 284 p. A 2. kötetet I. DESSEWFFY Tibor–FÁBIÁN Zoltán–Z. KARVALICS László (szerk.): Internet.hu: a magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2. Budapest, Gondolat, Infonia Alapítvány, 2005.
- Z. KARVALICS László: Információ, társadalom, történelem. Budapest, Typotex, 2003. 263 p.

Beérkezett: 2006. VIII. 30-án.

Szekfü András

kommunikációkutató,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
és a Zsigmond Király Főiskola
oktatója.
E-mail: andras@szekfu.hu